

Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

**„Iseljavanje Hrvata iz bosanske i slavonske Posavine u Njemačku nakon
ulaska Republike Hrvatske u EU“**

Diplomski rad

studentica: Dejana Dejanović

mentorica: doc. dr. sc. Marijeta Rajković Iveta

Zagreb, srpanj 2017.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Iseljavanje Hrvata iz bosanske i slavonske Posavine u Njemačku nakon ulaska Republike Hrvatske u EU“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice doc. dr. sc. Marijete Rajković Ivete. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
1.1. Dosadašnja istraživanja	3
1.2. Izvori i metodologija	6
1.2.1. Statistički podaci	6
1.2.2. Terensko istraživanje i metodologija	10
1.3. Ciljevi rada	12
2. TEORIJSKI OKVIR	12
3. ŽIVOT U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI PRIJE ISELJAVANJA I PRIPREME ZA ODLAZAK.....	16
3.1. Njemačka- jedino odredište?	17
3.2. Pripreme za odlazak.....	19
4. ŽIVOT U NOVOJ SREDINI	21
4.1. Prvi dojmovi	21
4.2. Administracija	25
4.2.1. Odabir liječnika.....	26
4.3. Znanje njemačkog jezika	26
4.3.1. Tečaj njemačkog jezika.....	27
4.4. Prvi smještaj	28
4.5. Promjena smještaja	30
5. EKONOMSKA INTEGRACIJA ILI PRONALAZAK POSLA U NJEMAČKOJ	33
5.1. Promjena posla	35
6. DRUŠTVENA I KULTURNA INTEGRACIJA	37
7. RELIGIJSKA INTEGRACIJA	39
8. TRANSNACIONALNE PRAKSE	41
9. ZADOVOLJSTVO ODLASKOM U NJEMAČKU I PLANOVI ZA BUDUĆNOST.....	42
10. ZAKLJUČAK	45

11. KORIŠTENA LITERATURA I IZVORI	47
11.1. Literatura	47
11. 2. Internetski izvori.....	49
12. SAŽETAK.....	50

1. UVOD

Nakon pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji (1. srpnja 2013. godine) možemo svjedočiti pojačanom iseljavanju Hrvata u razvijenije zapadnoeuropske zemlje. Među državama Zapadne Europe još jednom se Njemačka pokazala kao popularna imigracijska destinacija. Međutim, ne odlučuju se isključivo Hrvati iz matične države za preseljenje u Njemačku, već i oni Hrvati koji žive izvan granica Hrvatske, a posjeduju hrvatsku putovnicu. Iako je ova tema vrlo aktualna, istovremeno je i neistražena. Na izbor ove teme potaknula me njezina aktualnost, ali i osobni razlozi. Rodbinski sam povezana s prostorom bosanske i slavonske Posavine te sam samim tim izložena pričama o odlasku s tih prostora. Iste te priče postale su dio moje svakodnevice pa sam iz tog razloga počela pratiti situaciju u Posavini. U zadnje četiri godine veliki je broj mojih prijatelja i rodbine iselio iz slavonske ali i iz bosanske Posavine u Njemačku. Time je fokus ovoga rada na iseljeničkim iskustvima ljudi različite životne dobi, koji su između 2013. i 2017. godine otišli s navedenog prostora u Njemačku.

1.1. Dosadašnja istraživanja

Većeslav Holjevac u preglednom djelu *Hrvati izvan domovine* iz 1967. godine navodi, kako su od svih naroda Jugoslavije, Hrvati bili najbrojniji kada se iseljavalo iz tadašnje domovine (usp. Holjevac 1967:338). Navodeći brojne destinacije autor spominje da se i prije Prvog svjetskog rata manji broj Hrvata iselio u Njemačku (ibid. 249).

Autori Ivan Čizmić, Marin Sopta i Vlado Šakić u novijem preglednom djelu *Iseljena Hrvatska*, objavljenoj 2005. godine, pišu također o Hrvatima u Njemačkoj: njihovoj povijesti doseljavanja kroz 20. stoljeće, katoličkim misijama, kulturnim i sportskim udruženjima te novinarstvu. Oni također spominju i Hrvate iz Bosne i Hercegovine. Ove dvije knjige koristile su mi da vidim kontinuitet, razlike i sličnosti između iseljeničkih valova prema Njemačkoj.

Kvalitativnom metodologijom na osnovi življenih iskustava istraživala je Jasna Čapo Žmegač. Ona se bavila ekonomskim migracijama Hrvata u Njemačku (*Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu* iz 2003. godine), njihovim potomcima i transnacionalnim praksama (*Transnationalisation and Identification Among Youth of Croatian Origin in Germany* iz 2005. godine) te povratničkim migracijama iz Njemačke u Hrvatsku ili Bosnu i Hercegovinu (*Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske* iz 2010. godine). Njezin rad uključivao je istraživanja o iseljavanju Hrvata iz Hrvatske ali i iz Bosne i Hercegovine u Njemačku, u München tijekom 1960-ih i 1970-ih

godina, tzv. *gastarbajterski* val. Autorica je naglasak stavila na ekonomske i povratne migracije, *trajnu privremenost* (Čapo Žmegač 2005), identitete druge generacije hrvatskih migranata, transmigracije i transnacionalizam.

Budući da kazivači s kojima je autorica razgovarala dolaze iz Hrvatske, ali i s područja bosanske Posavine, koje je i u fokusu mog istraživanja, njezini radovi pomogli su mi uočiti sličnosti i razlike između praksi i iskustava mojih i njezinih kazivača te usporediti ovaj suvremeni val iseljavanja s ranijim valovima. Budući da se radi o iseljenicima s istog prostora, zanimalo me postoje li između njih poveznice odnosno migrantske mreže, koje doprinose odluci o iseljavanju i planovima za budućnost. S druge strane, neki moji kazivači preselili su iz slavonske Posavine u Njemačku, a taj prostor Hrvatske se ne spominje u radu Čapo Žmegač. Ono što se razlikuje je svakako i vremenski okvir iseljavanja: moji kazivači iselili su iz bosanske i slavonske Posavine nakon 2013. godine, dok su kazivači Čapo Žmegač otišli 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. Ne smije se zaboraviti niti kontekst Europske unije, koji je utjecao na odluku mojih kazivača o odlasku iz Hrvatske. Kao što je prije navedeno, autorica je istraživala život hrvatskih imigranata u Münchenu, dok su moji kazivači otišli u Frankfurt (na Majni)¹, Hamburg i Heidenheim. München slovi kao grad s najvećim brojem Hrvata u Njemačkoj, ali iz kazivanja sam mogla zaključiti, kako se i Frankfurt smatra gradom u kojem ima puno „naših ljudi“.

Nadalje članak Sanje Lončar iz 2013. godine *Etnografije hrvatskih radnih migrantica u Münchenu: važnost razvijanja društvenih mreža, novih osobnih znanja i vještina* bavi se radnim migranticama iz Hrvatske koje su otišle na privremeni i ilegalni rad u München. U tom se radu ističu financijski razlozi za zaposlenje u Njemačkoj, kao što je to slučaj i kod većine mojih kazivača. Autorica ističe, kako su njezinim kazivačicama od najveće važnosti bila poznanstva s migrantima koji su došli ranije te da su uz njihovu pomoć i došle u Njemačku te tamo pronašle posao i stan. Iako se kod mojih kazivača ne radi o privremenim niti o ilegalnim migracijama, i za njihov dolazak u Njemačku i daljnje snalaženje itekako je bilo korisno poznanstvo i prijateljstvo s hrvatskim iseljenicima koji su tamo već živjeli. Njezin rad pomogao mi je kod uvida u ženski aspekt migracije.

Jadranka Grbić Jakopović je u djelu iz 2014. godine, *Multiplificiranje zavičaja i domovina-Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*, napisala poglavlje pod naslovom *Hrvati u europskim državama-novija i nova dijaspora*, gdje piše o ranijim i novijim valovima iseljavanja Hrvata u Njemačku, o brojnim hrvatskim kulturno-umjetničkim društvima,

¹Kasnije iz Frankfurta u Karlsruhe.

izdavačkoj djelatnosti te kratko o školovanju Hrvata u Njemačkoj. Autorica se osim na kratke povijesne preglede doseljavanja u Njemačku fokusirala i na predstavljanje najbitnijih informacija o životu Hrvata u novoj državi i njihovoj uključenosti u različite kulturno-sportske udruge. Od najveće pomoći bili su mi povijesni pregledi iseljavanja Hrvata u Njemačku kao i prikaz teorijâ, koje s različitih aspekata objašnjavaju migracijske procese.

Iseljavanjem iz Republike Hrvatske nakon 2013. godine bavio se sociolog Drago Župarić-Ilić, koji je u radu iz 2017. godine dao povijesni pregled i kontekst iseljavanja Hrvata nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Autor je prikazao i broj iseljenih po pojedinim županijama u Hrvatskoj.² Članak mi je prvenstveno pomogao jer pokriva suvremeni okvir iseljavanja, u kojem su i moji kazivači napustili Hrvatsku.

Suvremenim iseljavanjima iz Hrvatske bavila se i Tea Horvatin, koja je istraživala aktualne imigracije mladih iz Slavonije u Irsku.³

Kao što se iz prije navedenog može zaključiti, iseljavanje Hrvata iz Hrvatske, ali i onih iz Bosne i Hercegovine u Njemačku dugo su u fokusu etnoloških i kulturnoantropoloških istraživanja. Prvi veći val iseljavanja sa spomenutih područja dogodio se 1960-ih i 1970-ih godina, kada tzv. gostujući radnici ili *gastarbajteri* odlaze na rad u države Zapadne Europe, uglavnom u zemlje njemačkog govornog područja pa otuda i naziv *gastarbajteri* (usp. Grbić Jakopović 2014:67). Sljedeći veliki val iseljavanja u Njemačku dogodio se početkom 1990-ih godina. Riječ je o prisilnim migracijama s prostora Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koji su bila zahvaćeni ratnim razaranjima zbog raspada Jugoslavije (usp. ibid. 68). Nadalje, početkom 2000. godina možemo pratiti i trend povremenih i privremenih ekonomskih migracija, u kojima većinom sudjeluju žene, jer se radi o sezonskim poslovima (ibid.). Najnoviji val iseljavanja Hrvata s navedenih prostora počinje nakon 2013. godine, a glavni razlog je ulazak Hrvatske u Europsku uniju.

²www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/FES_Iseljavanje_web.pdf.

³[darhiv.ffzg.unizg.hr/5873/1/Horvatin_%20DIPLOMSKI%20\(20.9.2015.\).pdf](http://darhiv.ffzg.unizg.hr/5873/1/Horvatin_%20DIPLOMSKI%20(20.9.2015.).pdf).

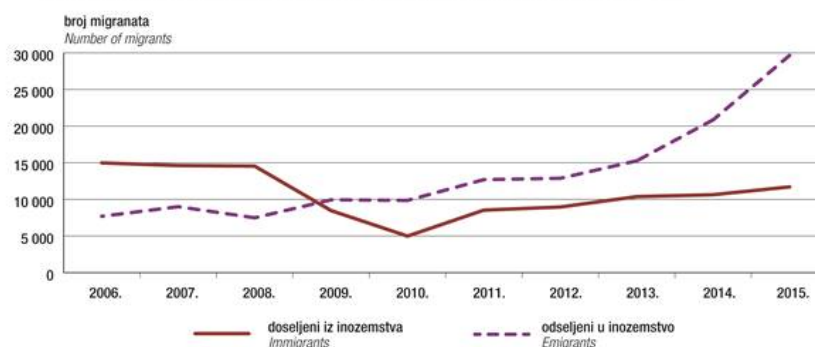
1.2. Izvori i metodologija

Da bih prikazala makrokontekst iseljavanja iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Njemačku, koristila sam statističke podatke na razini država i gradova iz kojih su moji kazivači iselili i u koje su se preselili. Naglasak u ovom radu je ipak na etnološkom i kulturnoantropološkom terenskom istraživanju, temeljenom na kvalitativnim intervjuima uz pomoć kojih sam došla do življenih iskustava kazivača.

1.2.1. Statistički podaci

Od izvora sam koristila statističke podatke s web stranice Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske (www.dzs.hr). Tamo sam pretražila koliko je hrvatskih državljana iselilo iz Republike Hrvatske u Njemačku od 2013. godine do danas. Međutim zadnji objavljeni podaci odnose se na 2015. godinu. Tijekom 2013. godine 15 262 osobe su iselile iz Hrvatske, a od toga je 2 069 Hrvata iselilo u Njemačku. Sljedeće godine odselilo se 20 858 osoba od kojih se najviše odselilo u Njemačku (38,2%), od čega hrvatskih državljana 7 877. Godine 2015. u inozemstvo je odselila 29 651 osoba. Od ukupnog broja odseljenih osoba iz Republike Hrvatske najviše osoba odselilo se u Njemačku (41,6%) i to 12 264 osobe. Možemo vidjeti kako se broj Hrvata koji su iselili u Njemačku u 2013. godini povećao za 10 000 u 2015. godini. Gotovo udvostručenje u ukupnom broju iseljenih iz Hrvatske u vremenskom razdoblju od dvije godine najbolje će prikazati graf preuzet sa stranice www.dzs.hr. Graf ujedno pokazuje povećanje iseljavanja nakon 2013. godine.

G-1. SALDO MIGRACIJE STANOVNIŠTVA REPUBLIKE HRVATSKE S INOZEMSTVOM OD 2006. DO 2015.
NET MIGRATION OF POPULATION OF REPUBLIC OF CROATIA WITH FOREIGN COUNTRIES, 2006 – 2015

Slika 1. Saldo migracije stanovništva RH s inozemstvom (2006.-2015.)

Kad se pogledaju podaci na razini Vukovarsko-srijemske županije, iz koje su moji kazivači, možemo vidjeti kako se broj iseljenih od 2013. godine, kad se iselilo 1019 osoba, popeo na 1594 osobe u 2014. godini. Broj iseljenih iz Vukovarsko-srijemske županije u 2015. godini dosegao je brojku od 1967 osoba. Svake godine skoro 500 stanovnika više napušta istu županiju. S druge strane, nisam nigdje uspjela pronaći konkretne podatke o brojkama iseljenih Hrvata iz Brčko distrikta u Njemačku nakon 2013. godine. Na stranicama Agencije za statistiku BiH (www.bhas.ba) postoji posebna knjiga *Migracije* i prikazani su detaljni podaci o unutarnjim migracijama, odnosno onim preseljenjima koja su se dogodila unutar granica Bosne i Hercegovine, ali službene podatke o iseljavanju iz Bosne i Hercegovine nisam pronašla.⁴ Jedini službeni podatak koji sam pronašla, tiče se broja Hrvata u Brčko distriktu. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine u Brčko distriktu živjelo je 83 516 osoba, od čega 17 252 Hrvata.⁵ Osim mojih kazivača i lokalnih priča o čestom iseljavanju, o smanjenju broja Hrvata u Brčko distriktu nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju svjedoče i medijski natpisi iz Bosne i Hercegovine.⁶

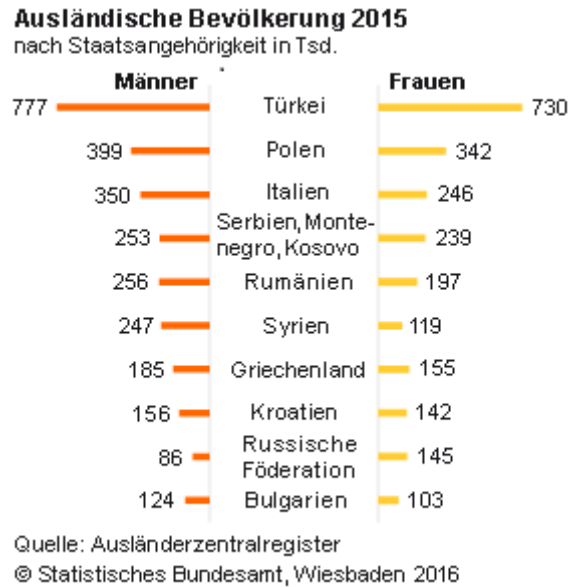
Ako sada prebacimo fokus na statističke podatke iz Njemačke, dakle popise i evidencije hrvatskih doseljenika od 2013. godine, tu su podaci dosta precizniji. Na stranicama Saveznog ureda za statistiku⁷ (www.destatis.de) može se pratiti broj doseljenih Hrvata od 2008. do 2015. godine, a budući da je u ovom radu fokus na iseljavanju Hrvata u Njemačku nakon 2013. godine, pratit će se promjena broja hrvatskog stanovništva od te godine. U Njemačkoj je tijekom 2013. godine živjelo 240 543 Hrvata. Broj se u 2014. godini povisio na 263 347, a u 2015. godini broj Hrvata s njemačkom adresom popeo se na 297 895. U razmaku od dvije godine, broj Hrvata u Njemačkoj povećao se za više od 57 000 (usporedbe radi to je broj stanovnika Slavenskog Broda!). Ako su se Hrvati iz Bosne i Hercegovine preselili u Njemačku, pokazali su na prijavi hrvatsku putovnicu, tako da ne postoje podaci koliko je njih iz Hrvatske a koliko iz Bosne i Hercegovine. Kada se usporedi broj imigranata iz Hrvatske (i onih s hrvatskim putovnicama) s drugim imigrantima koji žive u Njemačkoj, dobit ćemo sljedeću situaciju, koju će prikazati graf preuzet s iste stranice (www.destatis.de).

⁴www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=8.

⁵www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_HR.pdf.

⁶www.express.hr/top-news/odlasci-hrvata-iz-bosne-poprimili-su-biblijske-razmjere-4440;
www.avaz.ba/clanak/183357/alarmantno-novo-iseljavanje-iz-bih?url=clanak/183357/alarmantno-novo-iseljavanje-iz-bih.

⁷Statistisches Bundesamt.

Slika 2. Broj stranaca iskazan u tisućama za 2015. godinu

Iz grafa možemo iščitati kako od ukupnog broja hrvatskih državljana u Njemačkoj prevladavaju muškarci s 156 000, a žena ima 142 000. Pronašla sam i službene podatke o broju Hrvata u gradovima u kojima žive moji kazivači (Frankfurt i Hamburg), dok za Heidenheim nema takvih podataka, već jedino postoje statistike na razini savezne zemlje (Baden-Württemberg) u kojoj se nalazi taj grad. Broj Hrvata u Frankfurtu pokazuje kako se radi o gradu, koji slovi kao popularno odredište za Hrvate iz Hrvatske, ali i za ostale stanovnike iz drugih država, koji imaju hrvatsku putovnicu. Prema zadnjem popisu stranaca u Frankfurtu koji je proveden 31. 12. 2016. godine, broj imigranata s hrvatskom putovnicom, koji su prijavljeni na vlastitom stanu u gradu, iznosio je 15 382, čime su Hrvati postali druga najbrojnija etnička skupina u Frankfurtu, ostavivši Talijane i Poljake iza sebe, a jedino državljanke Turske ispred sebe.⁸

⁸www.frankfurt.de/sixcms/media.php/678/03_Ausl%C3%A4ndische_Einwohner2016.pdf.

Ausländerinnen und Ausländer mit Hauptwohnung in Frankfurt a. M. 2015 und 2016 (1)

Staatsangehörigkeit	Stand 31.12.2015 insgesamt	Veränderung 2016:2015	Stand 31.12.2016			
			insgesamt	dar. Frauen in %	dar. im Alter von	
					u. 18 Jahre	60 Jahre u.ä.
Türkei	26 735	-680	26 055	49,6	1 034	5 610
Kroatien	15 053	329	15 382	47,9	996	3 639
Italien	14 827	-155	14 672	43,2	1 149	2 998
Polen	13 931	-711	13 220	47,8	1 488	1 014

Slika 3. Broj prijavljenih stranaca s vlastitim stanom u Frankfurtu tijekom 2015. i 2016. godine

Prema kazivanjima kazivača, postoji veliki broj Hrvata koji su prijavljeni da stanuju kod prijatelja ili rodbine (ili nisu prijavljeni) pa mogu pretpostaviti, da je broj Hrvata u Frankfurtu i daleko veći od navedenog. Ako usporedimo broj Hrvata u Frankfurtu tijekom 2015. i 2016. godine, može se vidjeti porast od 2,2%⁹ po godini. Najveći zabilježeni skok u brojkama Hrvata u Frankfurtu je onaj iz 2014. godine, kad se broj doseljenih Hrvata povisio za 11,7%¹⁰. Stanje u Hamburgu je nešto drugačije. Tamo ne živi toliki broj Hrvata kao u Frankfurtu, ali je također zabilježen porast u njihovom broju. Prema obavljenom statističkom popisu stranaca 31. 12. 2016. godine, 6582 osobe prijavljene su kao Hrvati s adresom u Hamburgu. Radi se o povećanju od 8,8%, kad se taj broj usporedi s brojem prijavljenih Hrvata tijekom 2015. godine (6048 osoba)¹¹.

Kao što sam napomenula, nema statističkih podataka o Hrvatima doseljenim nakon 2013. godine u Heidenheim, već postoje podaci za cijelu saveznu zemlju Baden-Württemberg. 2013. godine na istom prostoru živjelo je 76 296 Hrvata, dok je u 2015. godini zabilježen broj od čak 92 092 stanovnika. Radi se o povećanju od preko 15 000 stanovnika (usporedbe radi to je više od broja stanovnika Županje!)¹². U Heidenheimu živi otprilike 50 000 ljudi, a prema kazivanju, da tamo ima „dosta naših ljudi“, može se pretpostaviti, kako se određeni broj Hrvata doselio i u Heidenheim nakon 2013. godine.

Osim statističkih podataka postoje web stranice, koje prikazuju različite informacije bitne za život Hrvata u spomenutim gradovima. Za Hrvate u Frankfurtu postoji web-stranica koja donosi najnovije vijesti iz područja politike, kulture, sporta, gospodarstva, religije te iz

⁹ibid.

¹⁰www.frankfurt.de/sixcms/media.php/678/06_Ausl%C3%A4ndische_Einwohner2014.pdf.

¹¹[www.statistik-](http://www.statistik-nord.de/fileadmin/Dokumente/Statistische_Berichte/bevoelkerung/A_1_4_j_H/A_I_4_j_16_HH.pdf)

[nord.de/fileadmin/Dokumente/Statistische_Berichte/bevoelkerung/A_1_4_j_H/A_I_4_j_16_HH.pdf](http://www.statistik-nord.de/fileadmin/Dokumente/Statistische_Berichte/bevoelkerung/A_1_4_j_H/A_I_4_j_16_HH.pdf).

¹²www.statistik-bw.de/BevoelkGebiet/MigrNation/MN-Auslaender-SA.jsp.

Hrvatske i svijeta¹³. U Frankfurtu postoji i *Hrvatska katolička župa*¹⁴, koja ističe aktivnosti poput folklor, zbora, frame i malonogometne lige. Na internetu postoji stranica *Hrvati u Hamburgu*¹⁵, koja nije tako detaljna i ažurirana kao web stranica za Hrvate u Frankfurtu. Za većinu područja za koje se želi saznati više, nema informacija i piše „uskoro više“. Internetska stranica *Hrvatska katolička misija Hamburg*¹⁶ trenutno je u izradi. U Hamburgu postoji i *Hrvatsko kulturno društvo Napredak*¹⁷ za čiji pristup internetskoj stranici treba korisničko ime i lozinka. Za Hrvate u Heidenheimu nema posebne internetske stranice, ali zato u tom gradu postoji škola¹⁸, gdje se može učiti hrvatski jezik. Svi kazivaču su istaknuli kako u njihovim gradovima postoje crkve, gdje se misno slavije održava na hrvatskom jeziku, a u Frankfurtu se misa na hrvatskom jeziku između ostaloga održava i u katedrali.

1.2.2. Terensko istraživanje i metodologija

Terensko istraživanje temeljeno je na etnološkim i kulturnoantropološkim kvalitativnim metodama, koje uključuju polustrukturirane intervjue, promatranje sa sudjelovanjem u domovima kazivača te kritičkom iščitavanju i analizi literature te internetskih izvora.

Moj odlazak na teren uključivao je putovanje i sedmodnevni boravak u Njemačkoj, u Hamburgu i Frankfurtu, gdje su provedeni gotovo svi intervjui te putovanje u Slavoniju, u Gunju, gdje je obavljen jedan intervju. Za potrebe rada intervjuirano je šest kazivača (tri muškarca i tri žene) u travnju i svibnju 2017. godine. Dva intervjua provedena su u obiteljskim stanovima u Hamburgu i Frankfurtu, jedan u obiteljskoj kući u Gunji, i zadnji intervju proveden je u kafiću „Alex“ u Frankfurtu. Ukupno se radi o tri pojedinačna intervjua, i jednom grupnom intervjuu, u kojem su sudjelovale tri osobe.

Kriterij prema kojemu sam odabrala kazivače vidi se iz samog naslova rada: riječ je o Hrvatima koji su iselili s prostora slavonske i bosanske Posavine nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Kazivači imaju različite razine stručne spreme, različita zanimanja i različitu dob. To su osobe koje poznajem od prije, s nekima sam u rodbinskim, a s nekim u prijateljskim odnosima. Iz tog istog razloga sam nekada imala problema u intervjuima, jer me kazivači nisu doživljavali kao istraživača, već kao pripadnika obitelji ili prijatelja. Zato sam često morala postavljati dodatna pitanja i potpitanja, jer su kazivači često odgovarali s: „pa

¹³www.hrvati-frankfurt.de.

¹⁴www.hrzupa-frankfurt.de.

¹⁵www.hrvatiuhamburgu.wordpress.com.

¹⁶www.hkmhamburg.bi-hh.de.

¹⁷www.napredak-hamburg.de.

¹⁸www.hrvatska-nastava-ulm.com.

znaš kako je to bilo“, „to i sama znaš“ te sličnim konstrukcijama. Kazivači su rado pristali na intervjue te su željeli da koristim njihova prava imena.

Prva kazivačica je Ana-Marija, koja ima 21 godinu. Ona je iselila iz Bijele, iz bosanske Posavine, jer je sa svojim roditeljima otišla u Njemačku. Završila je školu za medicinsku sestru, i odradila pola staža, odnosno šest mjeseci. Trenutno živi s roditeljima u Hamburgu i radi kao ispomoć na odjelu u bolnici¹⁹ ili kao pomoćna medicinska sestra. Iz Bosne i Hercegovine je iselila 2015. godine.

Drugi kazivač Mijo (27 godina) doselio je 2013. godine iz Bijele. On je po struci tehničar za računarstvo, ali trenutno radi kao strojarski tehničar. Danas živi sa cimerom u Karlsruheu.

Tomislav (26 godina) dolazi iz Gunje i po struci je elektrotehničar, a radi kao galvanizer u Heidenheimu, gdje i živi s cimerom. Od 2016. godine je u Njemačkoj. On je izaslan (upućen/detaširan) radnik, kojega je poslodavac uputio na rad u Njemačku.

Sa sljedeća tri kazivača proveden je grupni intervju. Radi se o bračnom paru i njihovoj kćerki, koji su 2015. godine doselili iz slavonske Posavine i koji žive u Frankfurtu. Josip (48 godina) je po struci tehničar za željeznički promet, a radi kao domar²⁰ u jednoj građevinskoj firmi. Tereza ima 46 godina i po struci je trgovac, a u Frankfurtu također radi u struci, u lancu supermarketa za prehranu. Anita ima 19 godina i školuje se u Frankfurtu, gdje pohađa 12. razred gimnazije – *Oberstufe*.

Kad govorim o promatranju sa sudjelovanjem, to se odnosi na moj boravak u domovima kazivača. Kod nekih sam primijetila da je za cijelo vrijeme moje posjete bila upaljena televizija s hrvatskim programom i da je tijekom večere bila tišina, jer su se slušale vijesti Nove TV. Kod drugih su postojali konkretni predmeti koji su svjedočili o povezanosti mojih kazivača s domovinom (npr. hrvatska zastava, tamburica, sat s logom lokalnog KUD-a, itd.). Promatranje sa sudjelovanjem mi je omogućilo detaljnije uvide u njihov svakodnevni život. Napomenula bih kako i sama imam dosta iskustva s boravkom u Njemačkoj, jer je moja obitelj živjela tamo tijekom 1990-ih godina te se krajem istih vratila u Hrvatsku. Danas također često odlazim u posjete prijateljima i rodbini, koji žive u različitim gradovima u Njemačkoj. Budući da istražujem temu i teren koji mi je blizak, morala sam kritički osvijestiti svoju poziciju i vlastita iskustva. Riječima Valentine Gulin Zrnić, trebala sam „izaći iz

¹⁹Kazivačica na taj način prevodi *Stationshilfe*.

²⁰*Hausmeister*.

osobnog, iskustvenog polja življenja i vrednovanja te otkloniti zdravorazumska mišljenja i prakse“ (Gulin Zrnić 2006:83). Autorica tu pojavu naziva autokulturnom defamilijarizacijom. Istraživala sam na temelju življenih migrantskih iskustava ili koristeći etnografiju pojedinačnog (Abu-Lughod 1991). Moje istraživanje je i multilokalno (Marcus 1995), jer nije fiksirano u jednom mjestu i u jednoj zajednici (usp. Potkonjak 2014:23). Potkonjak objašnjava kako „multilokalna etnografija nastaje kao posljedica pokušaja da se prate suvremeni kulturni i društveni procesi, odnosno da se nađe odgovor na to kako raditi etnografiju u uvjetima `transformacije lokacija kulturne proizvodnje` (ibid. prema Marcus 1995:97).

1.3. Ciljevi rada

Glavni cilj rada je istražiti suvremeno iseljavanje iz slavonske i bosanske Posavine u Njemačku nakon 2013. godine te predstaviti i analizirati življena iseljenička iskustva u političkom i ekonomskom makrokontekstu, odnosno ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, nezaposlenost i gospodarsku krizu. Željela sam saznati, koji su potisni i privlačni faktori pripomogli mojim kazivačima kod odluke napuštanja domovine i kod izbora zemlje preseljenja. Zanimalo me koliki je bio utjecaj migrantskih mreža na odluke o iseljenju i koju ulogu te i druge mreže imaju u njihovom današnjem životu. Fokus interesa su svakodnevna iskustva iseljenika u novoj državi, s posebnim naglaskom na ekonomski, društveni i kulturni aspekt integracije imigranata. Dakle, pitala sam ih o: poslovima koje obavljaju, mjestu stanovanja, prvim iskustvima u Njemačkoj, znanju njemačkog jezika, administrativnim problemima prilikom dolaska, provođenju slobodnog vremena, posjećivanju hrvatskih udruga i misnih slavlja, posjetima domovini, itd. Rad završava njihovim planovima za budućnost i mogućem povratku u domovinu.

2. TEORIJSKI OKVIR

Migracijski proces možda je najlakše definirati kao promjenu mjesta življenja, a ta promjena je reakcija na niz ekonomskih, socijalnih i političkih motiva, koje pojedince i kolektive potiču da napuste svoju domovinu i zamijene je s drugom, stranom zemljom (usp. Grbić Jakopović 2014:19). Osobe koje se odluče na migraciju, rijetko kad to rade iz istih razloga, već uvijek postoje neke sitnice po kojima se njihove odluke i migracijska iskustva razlikuju. Ono što migrante, odnosno aktere u migrantskom činu (ibid. 20) dočeka u zemlji odredišta, također se razlikuje od pojedinca do pojedinca, ovisno o njihovom socijalnom statusu, dobi, obrazovanju, imigracijskoj politici u odredištu, zemlji porijekla, itd.

Kad je riječ o uzrocima migracija, postoji nekoliko teorija. Najprije bih spomenula teoriju potisno-privlačnih faktora (*push* i *pull* faktori), koja je nastala iz neo-klasičnih ekonomskih pristupa²¹ 1960-ih godina (ibid. 26). Ovdje je riječ o faktorima, koje Peter Doerschler naziva „individualnom motivacijom za imigraciju“ (Doerschler 2006:1100), koji u domicilnom okruženju potiču ljude na migraciju i onih koji u migratornom području privlače ljude da se usele u određeni prostor (u oba slučaja: ekonomski, politički, socijalni, psihološki, itd.) (Grbić Jakopović 2014:22). Na osnovu ove teorije htjela sam saznati, koji su to faktori pripomogli mojim kazivačima pri odluci napuštanja domovine i istovremeno pomogli im odlučiti se za zemlju preseljenja. Koji god su uzroci doveli do iseljavanja stanovništva, uz njih dolaze i posljedice koje se mogu pratiti u obje zemlje (usp. ibid.). Neo-klasični ekonomski pristup bio je izložen kritici, jer se uz pomoć njega nisu mogli analizirati i interpretirati aktualni migracijski oblici i trendovi niti kreirati projekcije za budućnost (ibid. 26). Novija istraživanja pokazala su i kako je migrant pod velikim utjecajem obiteljskog iskustva i iskustva vlastite zajednice (usp. ibid.). Iz tih razloga dolazi do pojavljivanja novih teorija. Stoga sam koristila teoriju migracijskih sustava i transnacionalnu teoriju, da bih istražila koliki je utjecaj obitelji i prijatelja na odluku o iseljenju te ostaju li i na koje načine migranti povezani s mjestom porijekla i obitelji.

Teorija migracijskih sustava temelji se na međudržavnoj suradnji, povezanosti u domeni masovne kulture te obiteljskim i socijalnim mrežama (ibid. 27). Ova teorija mi je pomogla jer sam htjela proanalizirati koliki je utjecaj i interakcija makro-, mezo- i mikrostruktura koji su utjecali na odluku mojih kazivača o odlasku iz Hrvatske. Makropristupi migraciji fokusirani su na šire populacijske tokove te političke i ekonomske sile koje utječu na te tokove (Brettell 2003:2)²² kao i na međudržavne odnose, zakone i sl. (usp. Grbić Jakopović 2014:28). Ovdje je bitan kontekst ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju, a kasnije (2015. godine) i otvaranje njemačkog tržišta za hrvatske radnike. Tim su političkim i gospodarskim odlukama Hrvati mogli jednostavnije imigrirati u Njemačku i započeti radni odnos.

Mezostrukture obuhvaćaju društvene odnose između pojedinaca u obiteljskim i rodbinskim grupama, susjedstvu, obiteljskim krugovima i službenim organizacijama (Brettell 2003:6). U radu autorice Grbić Jakopović mezostrukture se opisuju kao mehanizmi koji posreduju između makro- i mikrostrukturama, primjerice poslodavci, posrednici, bankari prijevoznici i dr. (usp. Grbić Jakopović 2014:28 prema Castles, Miller 2003, Brettell 2003). Mikrostrukture

²¹Središnji koncept ovih pristupa je ljudski kapital: odluka za migriranje se tretira kao svaka druga investicija od koje se u budućnosti očekuje dobit (ibid.).

²²Sve citate s engleskog jezika prevela Dejana Dejanović.

podrazumijevaju neformalne socijalne mreže, koji su stvorili sami migranti, da bi lakše svladali teškoće u tuđini (ibid.). Bitno je reći kako su sve tri strukture povezane u migracijskom procesu te se ne mogu jasno razlučiti (Castles i Miller 2003:28). Nadalje valja spomenuti kako se u skladu suvremenih trendova sve intenzivnijih migracija, važnost pridaje distribuciji informacija; potencijalni migranti brže i lakše dolaze do znanja o drugim državama, pronalaženju posla, itd. (Grbić Jakopović 2014:28).²³

Zanimalo me koliku su ulogu kod mojih kazivača imala prijateljstva i poznanstva pri svladavanju poteškoća u Njemačkoj. Ta prijateljstva i poznanstva nazivamo migrantskim mrežama. One se definiraju kao rodbinski i društveni odnosi (Klvanova 2010:105 prema Boyd 1989; Massey et al. 1993; Tilly 1990) ili kao tzv. čvrste veze između pojedinaca (usp. ibid. prema Granovetter 1983), koje karakterizira visok stupanj povjerenja (ibid. prema Tilly 2007). Osim čvrstih, postoje i slabe veze, koje označavaju odnose s radnim kolegama ili primjerice susjedima (usp. ibid.). Bitno je naglasiti, da se radi o međuljudskim vezama, koje povezuju iseljenike s članovima zajednice u domovini ali i zemlji imigracije (Poros 2011). Migrantske mreže mogu učvrstiti odluku potencijalnog iseljenika o preseljenju u određenu državu, npr. tako što stalno donose informacije o mogućnostima zapošljavanja ili stanovanja u novoj državi, potpori i pomoći koja će ga dočekati pri dolasku, itd. (usp. Klvanova 2010:113 prema Ritchey 1976). Željela sam saznati, koliko su informacije o životu i radu u Njemačkoj iz iskustva poznanika i rodbine, potakle moje kazivače na imigraciju. Pojedinci su izloženi i društvenom pritisku zato što njihovi rođaci, prijatelji i susjedi odlaze iz domovine i time stvaraju atmosferu koja pridonosi odluci o iseljenju (usp. ibid.) S druge strane iseljenici mogu biti „zatočeni“ u jednoj određenoj mreži iz koje se kasnije teško mogu odvojiti (usp. ibid.).

U najnovije vrijeme razvila se transnacionalna teorija, koja je nastala zbog novih oblika mobilnosti (Grbić Jakopović 2014:29). Bauböck i ostali autori govore o transnacionalnoj migraciji kao o procesu dolazaka i vraćanja nekoliko puta, koja se odvija između različitih država (usp. Bauböck et al. 2006:77). Autori naglašavaju kako i imigranti koji duže godina žive u inozemstvu mogu ostati duboko povezani sa zemljom podrijetla (usp. ibid.). Uz pojam transnacionalne teorije ide i pojam transnacionalizma i transmigranata, koje su autori Kuti i Božić definirali na sljedeći način: „...`transnacionalizam` koji se odnosi na `processe kojima imigranti grade socijalna polja koja povezuju njihovu zemlju porijekla i njihovu zemlju primitka. Transmigranti razvijaju i održavaju višestruke veze – obiteljske, ekonomske, socijalne, organizacijske, religijske i političke- koje spajaju granice“ (Kuti i Božić 2016:12).

²³Ta se znanja nazivaju kulturni kapital, a pridružuju mu značaj neformalnih mreža osobnih odnosa, obiteljskih obrazaca, prijateljstava, koja migrantu pruža veliku potporu u rješavanju različitih problema (ibid.).

Isti autori naglašavaju kako je taj „termin postao zajednički nazivnik za sve oblike veza, razmjena, transakcija, angažmana, praksi i identificiranja koji prelaze lokalne i nacionalne granice“ (ibid. 13). Ovom sam teorijom htjela propitati i analizirati povezanost domovine s novim mjestom stanovanja. Jasna Čapo definira pojam transmigracije kao istovremenu usidrenost migranata u barem dvama društvima (Čapo Žmegač 2003:119 prema Glick Schiller, Basch i Blanc-Szanton 1995:48). „Specifičan kontekst transnacionalnih praksi je trans-lokalan: čine ga transmigranti povezujući lokalitet u koji migriraju s lokalitetom iz kojega dolaze“ (ibid. prema Guarnizo i Smith 1998:11ff). Zanimalo me kojim transnacionalnim praksama moji kazivači povezuju Njemačku s Hrvatskom i s Bosnom i Hercegovinom: praćenjem stanja u državama porijekla, održavanjem kontakata s obitelji i prijateljima, povezivanjem i druženjem s Hrvatima u Njemačkoj, posjećivanjem domovine i prenošenjem različitih predmeta, glasanjem u Njemačkoj kad su izbori u Hrvatskoj, itd. (usp. Lončar 2013:253). Transnacionalnim materijalnim praksama bavila se istraživačica Maja Povrzanović Frykman. Autoricu zanima kojim praksama ljudi ostvaraju prisutnost u različitim lokacijama unutar transnacionalnih prostora (Povrzanović Frykman 2010:43). Mene je također zanimalo koje predmete nose sa sobom kada odlaze u Hrvatsku/Bosnu i Hercegovinu/Njemačku (usp. ibid. 43). Transnacionalni predmeti su od ključnog značenja kako za migrante tako i za one koji ih dočekuju (usp. ibid. 46). Autorica govori kako su posjeti migranata bitni i za one koji nisu migrirali, jer se time između ostalog potvrđuje kontinuitet kulturnih normi, koje se tiču obiteljskih i drugih društvenih odnosa (ibid. 45).

I naposljetku me zanimala njihova integracija u njemačko društvo te na kojim sve razinama imigranti mogu biti integrirani u novoj državi. Pojam integracije odnosi se na proces dolaska u novo društvo, ulaska u interakcije s drugima u novoj državi, ali i na društvene promjene koje dolaze s imigracijom (usp. Penninx i Mascareñas 2016:11). Ili jednostavnije rečeno, integracija označava dugotrajni proces (ibid. 18) prihvaćanja osobe u punopravno članstvo nekog društva (usp. ibid. 14). Kao i svi migranti, tako su i moji kazivači morali pronaći novi dom, posao, školu za svoju djecu i pristup zdravstvenim uslugama (usp. ibid. 11). Isti autori navode kako postoje tri najvažnije dimenzije integracijskog procesa, koje nisu potpuno neovisne jedna o drugoj: pravno-politička, društveno-ekonomska i kulturno-religijska (ibid. 14). Pravno-politička dimenzija odnosi se na stanovanje, politička prava i status; društveno-ekonomska tiče se društvene i ekonomske pozicije stanovnika bez obzira na njegovo državljanstvo; kulturno-religijska dimenzija odnosi se na domenu percepcijâ i praksi imigranata, kao i na njihove reakcije na različitost (usp. ibid. 14-15). Integracija je od strane Europske komisije do nedavno bila označena kao proces u kojem sudjeluju dva faktora-

migrant i zemlja doseljenja, no od 2011. godine u proces se uključuje i treći: domovina iseljenika (ibid. 1). Time se i fokus istraživanja migracijâ širi s individualne ili mikro- i na mezo- i makrorazine (usp. ibid. 4). Važno je istaknuti da se imigranti, ako žele biti prihvaćeni u novom društvu, moraju prilagoditi pravilima i vrijednostima dominantne većine (usp. ibid. 12). Dolaskom imigranata, i u zemlji doseljenja dolazi do određenih promjena. Ona mora odlučiti, na koji će se način suočiti s velikim brojem doseljenika. Neke države potpuno ignoriraju prisustvo imigranata i odbijaju brinuti se za njih (usp. ibid. 20). Suprotno tome postoje i one države, koje smatraju da je uključivanje imigranata u društvo njihova glavna odgovornost (usp. ibid.). Suvremenu Njemačku možemo ubrojiti u one države, koje brinu o svojim imigrantima, nudeći im npr. mogućnost pohađanja tečaja njemačkog jezika²⁴, kako bi se što lakše integrirali u novo društvo.

3. ŽIVOT U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI PRIJE ISELJAVANJA I PRIPREME ZA ODLAZAK

Da bih saznala potisne faktore iseljavanja, zanimao me je njihov život u mjestu rođenja, kakva su im iskustva s radnog mjesta, kako su provodili slobodno vrijeme, itd. Većina kazivača bila je zaposlena u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini, prije nego što su odlučili otići. Neki su radili u svojoj struci, a neki su se snalazili obavljajući druge poslove izvan struke za koju su se školovali. Tereza je radila u svojoj struci u trgovini i bila je zadovoljna radnim vremenom i opisom posla, ali plaćom nije, jer je radila za minimalac. Josip je također radio u svojoj struci kao željeznički tehničar u Hrvatskim željeznicama. On je jedini istaknuo kako je svime bio zadovoljan: radnim vremenom, plaćom i opisom posla. Mijo je po struci tehničar za računarstvo, ali je radio u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, zato što ga je otac tamo uspio „ubaciti“. Tomislav je također radio izvan struke. Obavljao je nekoliko različitih poslova u Gunji, koji nisu ni po čemu slični:

„Završio sam elektrotehniku, a radio sam u drvnoj industriji. Prvo sam radio kao konobar, onda sam radio u općini i onda sam u drvnoj industriji radio (...) Samo što je plaća bila mala.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Zadnje dvije kazivačice su prije odlaska još pohađale srednju školu. Ana-Marija je bila u 4., a Anita u 2. razredu. Već se iz ovih kazivanja može naslutiti, da nisu svi kazivači bili zadovoljni poslom a osobito zaradom u Hrvatskoj/Bosni i Hercegovini. No, ipak su se morale „poklopiti“ neke druge stvari, kako bi se oni odlučili na taj najveći korak: odlazak iz svoje domovine.

²⁴www.zentrum-fuer-deutsche-sprache.de.

Kazivači navode nekoliko razloga koji su ih na kraju naveli na iseljavanje iz bosanske i slavonske Posavine. Svakako je najjači onaj ekonomski faktor, no javljaju se i politički razlozi kao i oni, koji izražavaju želju ostanka uz obitelj pa tu možemo govoriti i o obiteljskoj migraciji. Ana-Marija je još za vrijeme školovanja planirala svoju budućnost izvan Bosne i Hercegovine, jer kako kaže, nije imala nikakvu budućnost tamo. Slično razmišlja i Tomislav koji se odselio, kad je shvatio, kako za njega nema ništa u Gunji. Nepovoljna situacija u društvu i državi također je jedan od faktora koji pridonosi odluci o iseljenju, a uz to dolazi korupcija i nepotizam na različitim razinama vlasti (usp. Župarić Iljić 2016:3). Mijo navodi uplitanje politike i nemogućnost napretka vlastitim zalaganjem kao glavne razloge za odlazak iz Bosne i Hercegovine:

„Pa počeo sam razmišljat, tj. na razmišljanje me natjeralo samo to stanje u vojsci, gdje se politika počela sve više uplitat, što su tražili škole da bi se nešto napredovalo i ako bi se završila škola, opet bi trebali imat deset ljudi kao vjetar u leđa da bi nešto i normalno dostigli. Znači ništa nisi mogao sa svojim... svojom sposobnošću, svojim trudom... teško bilo šta za ostvariti.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

3.1. Njemačka- jedino odredište?

Osim navedenih potisnih, bitni su i privlačni faktori, koji su moje kazivače privukli i potaknuli da se na kraju odluče upravo za Njemačku. Zanimalo me kakvu su ulogu pri tome imala osobna poznavanja Hrvata koji su tamo već živjeli. Htjela sam saznati i razlog popularnosti Njemačke kao useljeničke destinacije i kod ovog vala imigranata. Zanimalo me kako su kazivači zamišljali Njemačku i novi život, što su već znali o tamošnjem načinu života i otkud im ti podaci. Stoga sam ih pitala je li im Njemačka bila prvi izbor:

„Baš Njemačka, da. Pa tu sam... zbog kontakata i zbog tih pogodnosti koje sam imao u samom startu. Znači nisam se morao snalaziti za posao, nisam se morao snalaziti za stan. To je velika prednost.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Mijo je jedino Njemačku vidio kao svoj cilj, no imao je dobar razlog za to. On je došao u Frankfurt, jer mu tu živi stric, kod kojega je počeo raditi i stanovati. Neke druge mogućnosti nije niti uzimao u obzir. Za Josipa je također postojala samo Njemačka i ne samo to, postojao je samo jedan grad, koji je dolazio u obzir kao novo mjesto stanovanja- Frankfurt. Za to postoji objašnjenje. Naime, Josip i njegova obitelj živjeli su za vrijeme Domovinskog rata u Frankfurtu, gdje su mu se rodili sin i kćer. Tamo su proveli osam godina. Oko 2000. godine

vratili su se živjeti u Hrvatsku. Ana-Marija nije željela isključivo u Njemačku, već se dvoumila između Austrije i Njemačke. Budući da joj brat živi u Austriji, i ona se htjela preseliti u Beč. No to se ipak nije dogodilo, jer se teže preseliti u Beč nego u Njemačku. Njemačka je otvorila svoje granice za Hrvate, dok Austrija ima pravo zadržati ograničenje za zapošljavanje hrvatskih radnika najkasnije do 2020. godine (Župarić Iljić 2016:3). Iz tog razloga je njezina obitelj otišla u Hamburg. Za Tomislava nije bilo bitno gdje će otići. Njemačku je izabrao jedino zbog prijatelja, koji tamo živi duže vrijeme i od kojeg je dobio savjet da dođe. Anita, kćer Josipa i Tereze, imala je skroz drugačije želje od svojih roditelja:

„Mene je [zanimala druga zemlja] (smijeh), al jedino zbog jezika. Ja nisam htjela zbog jezika ovamo. Ja sam htjela di se priča engleski. Engleska, Amerika, što da ne, Irska. Sad puno naših odlazi u Irsku. (...) Zato što mama i tata ne znaju engleski pa sam se ja morala prilagodit njima.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Njezin izbor bila je bilo koja zemlja engleskog govornog područja, čak je spomenula i Ameriku. To mi je bilo zanimljivo, budući da kazivačica govori njemački jezik, ali očito se bolje služi engleskim jezikom. Vidimo kako jezik odigrava bitnu ulogu pri odlučivanju destinacije za iseljenje. Možemo primijetiti kako nisu svi kazivači željeli u Njemačku niti im je ona bila prvi izbor. No, Njemačka je i dalje zemlja novih početaka i boljih mogućnosti za veliki broj iseljenika iz Hrvatske te iz Bosne i Hercegovine. Ta država ih je privukla jer im je pružila šansu za bolji život, nudila veliki broj radnih mjesta, dala im mogućnost napretka, koja ovisi isključivo o njihovom radu i zalaganju. Neki kazivači ističu kako je razlog njihova odlaska u Njemačku bila i želja za novim iskustvom (Tomislav), a neki drugi govore kako situacija u Njemačkoj i nije tako pozitivna, kako se predstavlja u medijima:

„Znaš kako... Ako ti je to bitno da napišeš tamo... Ovdje u Njemačkoj, isto je kao u Hrvatskoj. Ako nemaš vezu, nećeš sebi ni nać dobar poso. Možeš nać neki, šta ja znam... Moraš imat poznanstvo, vezu da te netko negdje ubaci.“ (Josip, domar, r. 1969.)

Josipa je na iseljavanje prisililo dobivanje otkaza, jer je postao tehnološki višak. Tereza je svojevremeno dala otkaz na radnom mjestu, kako bi zajedno s mužem i obitelji otišla u Njemačku. Iz kazivanja se vidi, kako ne možemo samo ekonomski faktor, iako najprisutniji od svih ostalih, smatrati jedinim razlogom za odlazak. Proces donošenja odluke puno je teži i dulji, jer osobe koje planiraju odlazak, moraju oblikovati i smisliti planove za novi život izvan domovine (usp. Brettel 2003:4 prema DuToit 1975, 1990). Faktori koji su potaknuli moje

kazivače na iseljavanje su nezaposlenost, nemogućnost napretka, uplitanje politike i negativna vizija budućnosti. Najjači faktor koji ih je privukao u Njemačku upravo su poznanstva s prijašnjim migrantima i obiteljske veze. Te su migrantske mreže bile presudne za imigraciju. One su važan izvor znanja i upravo su one prevagnule u izboru zemlje preseljenja (usp. Klvanova 2010:114 prema Horst 2006). I ne samo to: migrantske mreže direktno utječu na pronalazak prvog posla i stana (usp. Poros 2011).

3.2. Pripreme za odlazak

Zanimalo me je kako su se kazivači pripremali za odlazak, gdje su pronalazili informacije te jesu iskoristili prednosti interneta, kada se radi o prikupljanju informacija o poslu i životu u Njemačkoj:

„Prijatelji su nam pomogli da nađemo posao (...) Oni su nam maltene najviše pomogli nego mi sami (...) [na forumu] Nisam, jer eto nama je bilo maltene servirano (smijeh).“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

„Mama i tata nemaju fejs, a ja nisam [čitala forume], nije me ni zanimalo.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Svi su odgovorili negativno. Nisu ih zanimala tuđa iskustva na forumima ili grupama na facebook-u. Jedini izvor informacija bili su prijatelji i obitelj koji već godinama žive u Njemačkoj i na čiji su poziv došli u Njemačku. Znanja i iskustva koja se prenose putem migrantskih mreža izazivaju više povjerenja i sigurnosti nego informacije od strane službenih institucija (usp. Klvanova 2010:114 prema Koser i Pinkerton 2002).

Kazivači iz Hrvatske, ali i kazivači iz Bosne i Hercegovine od rođenja imaju samo hrvatske putovnice. Ana-Marija i Mijo nisu nikada niti imali bosanske putovnice:

„Ne, ne, samo hrvatsku. Ja sam oduvijek imala hrvatske dokumente. Bosanske nikako.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Pripreme za odlazak u Njemačku uključivale su rješavanje zadnjih obaveza u domovini. Neki su to obavili vrlo brzo, dok su drugi tome posvetili više vremena. Tomislav je u roku od tjedan dana dao otkaz na radnom mjestu, otišao u Zagreb obaviti liječnički pregled i nakon toga se uputio vlakom u Njemačku. Mijo na sličan način opisuje svoju pripremu, odnosno kaže kako je nije niti bilo. On je za svaki slučaj uzeo bolovanje i godišnji pa je tako sebi ostavio opciju da se može vratiti u Bosnu i Hercegovinu, ako situacija u Njemačkoj ne

ispadne onako, kako je on očekivao. Niti Josip nije spominjao nikakve pripreme, već je prema njegovim riječima to bilo jednostavno: odlučili su u krugu obitelji da idu i tako su i napravili. Što se tiče duge pripreme, najprije Ana-Marija spominje kako je to izgledalo prije puta u Hamburg:

„Uh, priprema je bila (smijeh)... Dogovor je pao u 9. mjesecu 2015.g. i onda je moj tata već otišao na nekih 20 dana u Njemačku, kako bi on vidio svoj posao maltene ovdje. (...) Da se prijavi kako bi se mi, moja mama i ja mogle bolje prijaviti ovdje. Tako da eto, u roku nekih mjesec dana mi smo otišli. Tata je znači prvi otišao, onda se on opet nakon 2 tjedna vratio dole kako bi mi dole, ajmo reć, mi smo imali farmu gdje smo imali kokoši pa smo mi to morali sve ovaj, rasprodat normalno, jer to ne može dole ostati tako. I onda smo se eto opet u roku dva tjedna pokupili i što kažu ono, jel... I onda smo svi troje zajedno došli ovamo autom.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Kao što možemo vidjeti, ovdje je riječ o iseljavanju čitave obitelji. Kazivačica govori kako nije bilo nikakvog pozitivnog pomaka u Bosni i Hercegovini niti napredovanja s obiteljskim poslom te su zato svi zajedno otišli u Hamburg. Pripremali su se otprilike mjesec dana, a valja naglasiti kako je njezin otac otišao ranije, kako bi se snašao na poslu, a i obavio administrativne poslove, kako bi ženi i kćerki bilo lakše na početku. Morali su se duže pripremati za odlazak, jer su imali vlastitu farmu pa se i za nju trebalo pobrinuti. I Terezina se cijela obitelj iselila iz Hrvatske. Nije navela koliko je točno trajala priprema, ali kao što se vidi iz kazivanja, bila je duga i teška:

„Uuuuuuh. Ja bih mogla pričati o tome (smijeh). Bilo je teško... I organizirati i emotivno i... Kuću i sve ostaviti što si godinama gradio, nije bilo jednostavno. Postavi cijelu obitelj na noge i kreni s koferom baš i nije bilo ni ugodno ni, ni... emotivno je bilo jako teško... Ostaviti prijatelje, školu. Nas je četvero, imam i sina još od 25 godina (...) Trebalo je to sve organizirati. Mladen je morao isto u školu, na fakultet, kad će tko prestat raditi, kad će tko prestat sa školom, najviše zbog Anite i njezine škole. Onda, Mladen je počeo raditi, nije imo stan, bilo je puno prepreka. Nije bilo tako jednostavno. Eto organizirali smo se. Ali da je bilo lako, nije.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

Ono što je zanimljivo: Tereza i Josip gledaju na pripremu i ovaj etapni obiteljski odlazak potpuno drugačijim očima, jer iako su zajedno prolazili kroz taj period života, za Terezu je on, barem prema onome što je rečeno u intervjuima, bio daleko teži. Ovdje bih povukla

paralelu s ekonomskim migrantima iz 60-ih i 70-ih godina. Tada je većina obitelji u Njemačkoj živjela plurilokalnim načinom obiteljskog života u različitim aranžmanima: samo je otac otišao, dok su žena i djeca ostala u domovini; oba su partnera živjela u imigraciji, a djeca su ostala kod bakâ i djedova; djeca su bila podijeljena između roditeljskog doma u imigraciji i doma bake i djedova u domovini (usp. Čapo Žmegač 2003:124). No posljednjih nekoliko godina sve više čitavih obitelji iz Hrvatske (i iz Bosne i Hercegovine) iseljava u inozemstvo (Župarić Iljić 2016:6), a taj „trend“ pokazuju i iskustva mojih kazivača.

4. ŽIVOT U NOVOJ SREDINI

Zanimalo me kako su se moji kazivači snašli i osjećali pri dolasku u novu zemlju. Je li zaista bilo sve onako, kako su im prijatelji i obitelj obećali dok su još bili u domovini ili ipak nije sve išlo po planu. Također sam htjela saznati na koji su način pronašli smještaj i kakav je taj smještaj bio u odnosu na ono što su oni zamišljali. Njihove prijateljske i obiteljske veze ili migrantske mreže ponovno su odigrale najvažniju ulogu. Oni su ih dočekali u Njemačkoj i pružili im smještaj i pomogli im u pronalasku posla. Zanimalo me i kako su riješili administrativne poslove poput prijave boravka, a izdvojila sam i primjer pronalaska liječnika. Pažnju sam posvetila i pitanjima o razini poznavanja njemačkog jezika kao i mogućnosti pohađanja tečaja u gradovima u kojima žive kazivači.

4.1. Prvi dojmovi

Svi su kazivači potvrdili, da su u početku imali neku vrstu problema u novoj sredini. Neki navode snalaženje gradskim prijevozom (Anita, Tomislav), drugi upotrebu njemačkog jezika (Ana-Marija), ali i gradske gužve su stvarale poteškoće kazivačima (Josip). Mijo je opisao svoje dojmove kad je tek stigao na autobusni kolodvor u Frankfurt:

„Pa ružno. Mislim (...) isplaniro sam sebi tako, došao sam tu i probat ću tu. Ali kad sam došao... Zrak, hrana, promet, ljudi. Ništa to... Sigurno mjesec dana nisam bio dobar nikako. Da ne lažem znači. Poslije posla krevet, a nisam umoran. (...)Kad sam došo, mjesec dana je bilo spavanje. Mislim... Ajd na piće, mislim nekad ja odem, al umoran sam. Psihički umoran. Nekako poslije je to već bilo... Sad već normalno.“
(Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Anita je pričala o prvim dojmovima koji su se odnosili i na njezine prve dane u školi:

„Jako veliko. Veliki grad, pa onda naučit se na tramvaje... Ako hoćeš na piće s nekim otić, gdje se nać, kako doć do tu... To je o gradu... Ja sam se osjećala kao stranac, normalno. Sve mi je novo, još ni jezik nije bio toliko dobar, imala sam strah i pričat. Ljudi... Mislim ja u Hrvatskoj nikad nisam vidjela zamotanu ženu, crnca. I onda dođeš ovde i vidiš toliko ljudi, toliko jezika, različitih kultura. Multikulti kako kažu (smijeh). Još sam ja došla u razred gdje smo mi svi bili stranci i baš se vidjelo... Taj strah među nama, teško nam se bilo otvorit i pričat uopće. Ljudi doslovno padaju u depresiju. I normalno teško je. Nije bilo nimalo jednostavno. (Anita, učenica, r. 1998.)

Terezaje objasnila, kako je u početku problem bila pošta, jer je svaki dan dolazila nova. U kazivanju je spomenula kako bi sva pisma spremala u ladicu, jer nije znala što smije, a što ne smije baciti u smeće. Tako bi skupljena pošta čekala njezina sina, koji bi onda preveo šta u kojem pismu piše. No ipak naglašava kako se nekoliko stvari promijenilo od njezina zadnjeg boravka u Frankfurtu prije 17 godina:

„Kako smo bili tu već, kao da je vrijeme stalo. Ja nisam previše, nije mi bilo previše novo sve. Bila sam tu... Ono što jest, promijenilo se, dosta se izgradilo. Promijenili su se ljudi, dosta je više stranaca nego prije. Prije je bilo više Nijemaca, sad više stranaca. Svakakvih nacija, kultura, od svakle.“(Tereza, prodavačica, r. 1971.)

Posebno su Tomislav, Anita i Tereza govorili o velikom broju stranaca²⁵ u Njemačkoj. Kazivači nisu bili u kontaktu s drugim kulturama i rasama u domovini pa je svakodnevni susret u početku doveo i do kulturnog šoka. Moji kazivači rabe pojam „stranci“, a to su uglavnom ljudi koji se od dominantne grupe razlikuju prema vjeri, kulturnim praksama i mobilnosti (usp. Wilhelm 2013:16). Tomislava je iznenadila sama sredina kao i veliki broj „različitih“ ljudi. Njemačka predstavlja dom ljudima iz cijelog svijeta, tako da su susreti kazivača sa „strancima“ postali uobičajena stvar.

Anita se suočila s najvećim problemom kad je došla u Frankfurt. U pitanju je bio upis u školu. Kazivačica se našla u teškoj situaciji jer je njemački obrazovni sustav potpuno drugačiji od hrvatskog:

²⁵„Baš je bila jedna situacija: prvi tjedan kad smo došli, meni mama dala novaca da odem u grad. I ja sam otišla sama, ja onak slušalice u uši i fino po trgovinama, ovo ono. Tata došo s posla pita mamu: „Di je Anita“, „pa ošla u grad“, „pa jesi ti normalna, (smijeh) pustila si dijete u grad samo“. Zvali su me milijardu puta.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

„Problem je što sam ja imala 16 godina, a to je njima ono... Period kad se ti trebaš odlučiti šta ćeš biti i to je najveći problem. Tu ne pripadaš ni u *Realschule* (vrsta srednje škole), a pošto ne znaš jezik i tamo bi te stavili. A ja sam htjela ići u gimnaziju pa oni meni kažu ne možeš ići u gimnaziju, zato što nemaš *Realabschluss* (potvrda o završenoj srednjoj školi). Možeš raditi na tom *Fachabituru* (stručna matura) ili ćeš običnu *Abituru* (matura). Možeš ići na *Ausbildung* (osposobljavanje s praksom) i ja onako gledam... Ja u životu nisam čula što je Dualsystem. Uglavnom, meni je bilo šta je *Ausbildung*, šta je ovo, šta je ono... Ni dan danas, nakon dvije godine ne znam točno.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Obzirom na njezine godine i njezino poznavanje njemačkog jezika, smještena je u 9. razred u *Realschule*, što je u hrvatskom sustavu 1. razred srednje škole. Kazivačica je bila razočarana i tužna što mora pohađati taj razred, jer je smatrala da zaslužuje više i ima znanja za viši razred u gimnaziji. Gradivo koje su obrađivali na nastavi, kazivačica je položila u višim razredima osnovne škole u Hrvatskoj. Od dosade je na nastavi morala crtati, kako bi joj prošlo vrijeme. No za njemački obrazovni sustav je to bila uobičajena procedura s novim učenicima:

„Mene bi oni vratili tri godine u zaostatak. 9. je kao kod nas 1. srednje. Morala bi ga znači još jednom ponoviti, pa onda deseti pa još plus 3. Njima je 10 +3, a kod nas je 8+4. Kad sam ja to poslije par tjedana shvatila, meni je bio period, znači ja dolazim kući iz škole, ja plačem, doslovno. Zato što to nije ono što sam htjela.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Tereza i Anita otišle su u školsku upravu, kako bi riješile neugodnu situaciju. Kako Tereza ističe, moraš biti uporan da bi nešto napravio. Zbog toga su odlučile otići osobno i čekati dok ih netko ne primi:

„Uglavnom mi smo došli jedan dan tamo, ja donijela sve moje papire i rekla kao gledajte vi gdje sam ja, gledajte kakve ocjene imam i gledajte di ste me stavili. I ja neću da idem tu. Radite nešto. Oni su za tri dana meni našli mjesto u gimnaziji. I bila sam u tom razredu... Isto je bio intenzivan, ali je bio 11. Nije bio 9. nego 11.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Uz upornost i trud uspjele su riješiti problem. Anita je „preskočila“ dva razreda u roku nekoliko dana. No tu nije kraj, jer kako kaže Anita, došla je u ponovno u intenzivan razred, gdje je naglasak na njemačkom jeziku, a neki predmeti su potpuno zanemareni, štoviše nisu se

niti izvodili. Profesorica joj je u tom razredu rekla, kako će od jeseni krenuti u „normalan“ razred, jer ima znanja iz matematike i engleskog jezika, a njemački jezik će s vremenom usvojiti. I sada je kazivačica zadovoljna, sada pohađa 12. razred gimnazije i samo će jednu godinu, a ne tri kao što joj je bilo rečeno u početku, biti u zaostatku od svoje generacije u Hrvatskoj. Ono što je Anitu također začudilo i razočaralo, svakako je i situacija u razredu:

„Što se tiče drugih neugodnih iskustava, ako ti treba pomoć od nekog iz razreda, rijetko će ti tko pomoć, jer oni mene ne shvaćaju. Oni ne mogu razumit da ja ne razumijem neke stvari. Da ja neki najobičniji glagol, sleng, ne razumijem. I onda kad ja njih pitam što to znači, onda oni tebe čudno pogledaju, pa onda il ti neće reć ili ti se nasmiju. I strah me bio uopće pričat. Pa tak kad me profesori prozovu da neš pročitam, nisam najbolje znala i Poljak se opalio smijat jer sam ja nešto krivo naglasila.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Situacija se sada promijenila, budući da je kazivačica već dvije godine u Frankfurtu pa takvi problemi nisu više dio njezine svakodnevice.

Kazivači su složni oko toga, da su imali drugačije mišljenje o stanju što će ih dočekati u Njemačkoj dok su o njoj maštali iz Bosne i Hercegovine ili Hrvatske i onoga što su stvarno doživjeli kad su došli. Mijo je naveo faktor novca kao razliku. Kaže kako svi u Bijeloj pa tako i on prije dolaska u Njemačku imaju viziju, kako je u Njemačkoj lako doći do novaca. Ali i on kad je došao, brzo se uvjerio da nije sve tako ružičasto. Smatra da jedna osoba teško može uštediti neku veliku svotu novca, ako ima puno troškova (npr. auto, osiguranje, stan, hrana, odjeća, izlasci). Slična razmišljanja navodi i Anita:

„Naši dole imaju pretpostavku, dođeš ovdje, malo nešto odradiš, odma je bolja plaća, sve. Nitko ne zna da ja svoje roditelje (...) Ja njih ne vidim po tjedan dana kako treba, koliko rade. Naravno koliko radiš, toliko dobivaš novaca, to bolje živimo, ali s druge strane se ispašta. (Anita, učenica, r. 1998.)

Josip je komentirao kako su stanovi poskupjeli te da na to nije računao dok je bio u Hrvatskoj. Budući da on i njegova obitelj sada žive u istom stanu kao i 1990-ih godina, on je iz prve ruke osjetio koliko se točno cijena stanova povećala:

„Stanovi su jako skupi. S obzirom kad smo prije bili, stanovi su otišli 100%. Evo u istom stanu u kojem mi sada stanujemo, mi smo ga plaćali 900 maraka, a sada ga plaćamo 900 €. Tako je svugdje, cijeli Frankfurt je tako.“ (Josip, domar, r. 1969.)

4.2. Administracija

Zanimalo me je u koje su ustanove i službe moji kazivači morali otići, kako bi i službeno zaključili svoje preseljenje u Njemačku. Jesu li i pri obavljanju prijave i traženja ulica u kojima se nalaze ustanove također imali pomoć ili su se oslonili isključivo na sebe? Kao primjer iz svakodnevice izabrala sam pitanje pronalaska liječnika. Svi kazivači navode, kako su pri rješavanju prve prijave boravka imali pomoć, a svake daljnje prijave su rješavali sami. Najčešće su preko Googlea upisivali službu koja im treba, pronašli adresu i uputili se u tu ustanovu:

„Prva prijava je ustvari, ajmo reći to mjesto Meckelfeld, gdje smo bili mjesec dana, tu smo se morali naravno prvo prijaviti. I onda kad smo se preselili na Rahlstedt i onda smo se i tamo morali prijaviti u te zgrade, općina ili kako se to već kaže kod nas. I onda opet kad smo se ovdje preselili morali smo ići u centar grada kako bismo se i tamo ponovo prijavili jer nismo na istom mjestu. To u Meckelfeldu nam je ta prijateljica pomogla, a sve ostalo smo morali sami. Imaš Internet, guglaj, traži di je (smijeh).“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

„Sin je tražio po internetu, ulice, ustanove, kako se koja zove. Pomago nam je, sve nam je prevodio, prijavljivo. Nađeš, nazoveš, napraviš termin, odeš ili samo nazoveš. Mi kad smo došli, trebale su nam radne dozvole. Jer za Hrvatsku su još trebale, nisu bile ukinute. Trebala nam je radna dozvola. Moro si prvo sebi nać poso, da ti firma ispuni radnu dozvolu. Poslije odeš na biro za zapošljavanje, tamo se ovjeri. To traje par dana.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

I Ana-Marija i Tereza su kao i ostali imale pomoć pri prvoj prijavi. Ana-Mariji i njezinoj obitelji su s prvom prijavom boravka pomogli prijatelji, dok je Terezi najviše pomogao sin. Tereza još napominje kako su morali izvaditi i radnu dozvolu, jer su one tada još bile potrebne, ali kako kaže, to je samo pitanje vremena kad ćeš je dobiti, jer ako nađeš posao, radna dozvola je samo formalnost.

4.2.1. Odabir liječnika

S pronalaskom liječnika nitko od kazivača nije imao problema. Neki su ga pronašli prema preporuci (Anita, Josip i Tereza), a drugi pretraživanjem interneta (Ana-Marija, Tomislav, Mijo):

„Imam u Karlsruheu liječnika. Ovdje je sistem da vi možete otić liječniku gdje hoćete. Ne morate vi imati svog. Ja sad mogu u Frankfurt doktoru, u Karlsruhe, gdje god hoću... Samo dam svoju karticu... Al bude neobićno, vidi on da sam iz Karlsruhea došao ovamo doktoru. Pita on otkud ste vi tu, mada ti ništa ne moraš reć. Nemam ništa s njim, to moje zdravstveno plaća. Dobro je. Nađem ih preko interneta, iskreno prvi put kad sam se osjećao loše i htio sam bolovanje uzet u Karlsruheu dole... Ušao sam na internet i prvi doktor kojeg sam našao, otišao kod njega i bez problema sve. Možda sam čekao sat vremena jer nisam imao termina, ali normalno primio me.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

„To sam ja našla, preko prijateljice koju sam upoznala. I zubara i kućnog doktora. Ona je isto preko nekog drugog čula i tako... Svi smo kod istog kućnog doktora.“ (Anita, učenica r. 1998.)

4.3. Znanje njemačkog jezika

Posebno me je zanimalo koliko su moji kazivaći poznavali njemački jezik prije dolaska u Njemaćku. Postoje li mogućnosti besplatnog ućenja/usavršavanja njemačkog jezika za strance te ako postoje, jesu li oni prihvatili te mogućnosti. Svladavanje stranog jezika veliki je zadatak, pogotovo ako je to jedini način da uspiješ pronaći posao. Zanimalo me je gdje su ga dodatno učili. Kazivaći napominju, kako je poznavanje njemačkog jezika bitan faktor, ako netko želi pronaći dobar posao u Njemačkoj. Neki kazivaći su njemački jezik naučili uz gledanje njemačke televizije te pohađanjem njemačkog jezika u školi (Ana-Marija, Mijo, Anita):

„Ja sa njemačkim jezikom nikad nisam imala problem. Učila sam ga u osnovnoj i srednjoj školi. (...) I uvijek sam gledala njemačke programe na televiziji (...). U školi sam bila odlična što se tiće njemačkog jezika. I ovdje kad sam došla, naravno nikad nisam pričala s nekim ljudima u Bosni na njemački, i onda ovdje je bio onaj strah započet pričat na njemački, ali nužda natjera i onda jednostavno... Malo neke

komplikiranije stvari, naravno teže, ovako s ljudima se mogu super sporazumit.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Josip i Tereza znaju njemački jezik, jer su prije živjeli u Njemačkoj. Tereza je njemački jezik učila i u školi, ali joj to znanje nije pomoglo u Njemačkoj:

„Nismo ga poznavali, malo (smijeh).. Al kad smo došli, bar meni je bilo teško. Ja i što sam znala od prije, mislim da nisam više ništa znala. Zaboravila sam. Drugačije je sve. Misliš da znaš, al kad dođeš da trebaš s nekim razgovarat onda to nije to.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

Jedini kazivač koji je došao u Njemačku bez poznavanja njemačkog jezika bio je Tomislav:

„Prije ga nisam znao nikako. U školi ništa, jer sam učio engleski. Njemački nisam ništa znao. I eto... Nešto sam naučio, nešto nisam. Uglavnom snalazim se. Što god mi treba, to se riješi.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

4.3.1. Tečaj njemačkog jezika

Njemačke institucije organiziraju tečaj jezika, kako bi se imigranti lakše integrirali i pronašli posao²⁶. Tečaj je jedino upisao i završio Mijo u Frankfurtu, čime je stekao B2 razinu poznavanja njemačkog jezika. Kazivač je upisao tečaj kako bi „ljepše“ pričao:

„Na tečaj sam išao tek kad sam došao ovde. Ne zato što mi je trebao već zato što sam htio da ljepše pričam i ispravnije pričam. Išao sam taj B2 kurs to traje... Od nule se kreće pa godinu dana, a ja sam samo zadnja 2 mjeseca išo. (...) Dva ispita: Jedan je o njemačkom jeziku... A drugi je *Orientierungskurs* mislim da se zove, stvari što se tiču Njemačke, kultura, ministri, *Bundesland*, to. (...) Zove se Integrierungskurs. Za početak ga plaćamo sami, ako ga završimo dobijemo pola novca nazad. U školu sam išo samo subotom i nedjeljom (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Tomislav planira upisati tečaj kad se vrati u Njemačku s godišnjeg odmora:

„A mislio sam ga sad upisat kad se vratim opet gore poslije godišnjeg i bok. Besplatno nema ništa. Moraš platit. A ono, manje je to bitno, kad položiš vrate ti neke novce i tak. Ne sve, vrate 50% ako položiš. A ako ne položiš, ništa ne vraćaju. Pošteno.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

²⁶<http://www.zentrum-fuer-deutsche-sprache.de>

Ostali kazivači (Ana-Marija, Anita, Josip, Tereza) ne planiraju upisati tečaj. Anita ide u školu, Tereza nije išla jer nije imala slobodnog vremena, a Ana-Marija i Josip smatraju da im to nije potrebno:

„Nismo išli i ono što znam jezika mi je dovoljno za posao koji obavljam ovdje. A pošto imam sina koji zna dobro njemčki, on nam puno pomaže (smijeh). Kad dođe kakva pošta i papiri i tak.“ (Josip, domar, r. 1969.)

Dok u gastarbajterskom valu njemačke tvrtke nisu nudile tečaj njemačkog jezika imigrantima i njihovim obiteljima za što bržu integraciju (tada su se radnici smatrali privremenim gostujućim radnicima) (usp. Wilhelm 2013:23), vidimo kako se oni sada organiziraju u velikom broju, jer će se usvajanjem njemačkog jezika imigranti lakše integrirati u njemačko društvo.

4.4. Prvi smještaj

Htjela sam istražiti jesu li moji kazivači imali osiguran smještaj prije dolaska i je li on ispunio njihova očekivanja. Zanimalo me je i koliko su im prijatelji i obitelj pomogli u prvim mjesecima stanovanja u novoj državi te u kakvom su okruženju živjeli. Radi li se o kvartovima u kojima žive isključivo stranci ili se radi o kvartovima gdje stranci i Nijemci žive zajedno. Željela sam istražiti, jesu li kazivači uspjeli promijeniti prvi smještaj i pronaći stan kakav odgovara njihovim potrebama. Ono što je zajedničko svim kazivačima je činjenica, kako su prije dolaska imali osiguran smještaj u Njemačkoj. Većina ih je istaknula kako su još u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini znali gdje će stanovati i koji će posao obavljati, što opet ukazuje na važnost migrantskih mreža. Tomislavu je smještaj osigurao poslodavac. On je jedini kazivač koji radi za hrvatsku tvrtku u Njemačkoj, a činjenica da poznaje šefa i ima „gore“ prijatelja, potaknula ga je na imigraciju. Stanovao je u stanu koji je bio u vlasništvu hrvatske tvrtke. Ono je što je karakteristično za taj smještaj svakako je da je on bio namješten, ali i to da je više radnika živjelo u istom prostoru. Kazivaču se nije sviđjelo živjeti s pet drugih radnika pa zato nije niti ostao dugo u tom stanu:

„Kad sam stigao, smješten sam bio u firminom stanu. Da, taj je bio sreden jer su prije mene bili još radnici pa eto ono, koliko toliko jel. (...) tamo smo bili smješteni nas po pet, šest u stanu. Ali nisam tamo bio dugo, jedno dva mjeseca. Onda sam si našao svoj stan. To su nam skidali s plaće (...) Nisam bio iskreno [zadovoljan]... Sa šest ljudi živjet u 50 kvadrata, ne bi nikom poželio. To je pet ljudi, pet različitih svjetova. Znači

iz različitih krajeva Hrvatske, ne možeš ti to... Ovaj je ovakav, onaj onakav. Iskreno da sam morao ostat u tom stanu, da su mi rekli moraš, vjerojatno bi se vratio ili bi sebi tražio drugi poso.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Mijo je bio u mnogo zahvalnijem položaju. Kad je stigao, živio je sa stricem i njegovom obitelji u njihovom stanu. Važno je reći, kako on taj smještaj nije plaćao, a kako je rekao u intervju, i da je htio, ne bi bilo moguće:

„Kod strica sam bio smješten. Prezadovoljan, znači (smijeh)... Uvijek skuhan, uvijek oprano, sam svoju sobu sam imao, njegovo vozilo vozio...Znači... Ko da sam kod svojih roditelja. U najmanju ruku. Nisam ništa morao plaćat.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Ana-Mariji te preostalim kazivačima smještaj su također „sredili“ prijatelji koji već duže vrijeme žive u Njemačkoj. Oni su im pripremili smještaj i nisu od njih očekivali plaćanje istog. Naravno, nije riječ o prostranim i višesobnim stanovima, ali za početak su bili zbrinuti. Ana-Marija govori kako su zajedno s tim prijateljima živjeli mjesec dana i da su ih oni lijepo primili i ugostili, ali kako kaže, njihovi prijatelji, ali i njezina obitelj izgubila je tako svoj ritam života. Ti prijatelji nisu od njih očekivali ni da oni plaćaju smještaj, ali oni su se ipak osjećali dužnima. Ono što je kazivačica istaknula je želja njezine obitelji, da pronađu stan za sebe i tako pronađu vlastiti mir i privatnost. Josipu, Terezi i Aniti smještaj su također pružili stari prijatelji, koje poznaju od prijašnjeg života u Frankfurtu. No to nije sve. Naime, oni su već 1990-ih živjeli u stanu čiji su vlasnici ti isti prijatelji. Prije nego što su otišli u Frankfurt, nije bilo slobodnih stanova kod tih prijatelja pa su oni iselili svog sina iz jednog stana, kako bi se njih troje po dolasku moglo smjestiti. Radi se o malom i namještenom stanu, ali kako kažu kazivači, oni su to sve znali i prije dolaska²⁷:

„Pa dobro mi... Bez njih isto ne bi bili tu. To je bilo već sve iz Hrvatske dogovoreno. Tako da je on iselio sina svog iz tog stana (smijeh) pa smo mi dobili njegov mali stan. Pa smo tu bili pet tjedana, šest. (...) Imali smo sve i kuhinju, i namještaj i sve smo imali. Ništa nismo morali uzimat, u tom malom stanu. (...) To smo samo mi plaćali onako, mjesečno nešto malo. Skoro ništa... Jako je teško iz kuće od 150 kvadrata u stan od 40 kvadrata. Prostor je bio mali.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

²⁷ „To kad smo bili u tom stanu od 40 kvadrata nas četvero... Zajedno... Spavamo i jedemo sve u isto vrijeme, to je bila još ona najveća kriza i sve... Eto... baš smo tad imali samo jedni druge i nikog više. Prava obiteljska atmosfera... (...) Opet hoću ja imat i svoj mir, privatnost.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Prvi smještaj kazivačima su osigurali prijatelji, obitelj ili poslodavac. Rekla bih i da je ta činjenica utjecala na odluku o preseljenju, jer je sasvim sigurno da su se prije puta osjećali sigurnije znajući da ih u Njemačkoj netko čeka, tko će im pomoći u prvih nekoliko mjeseci (usp. Brettel 2003:6). Ti su kontakti i pozvali moje kazivače na rad u Njemačku, a upoznavanjem drugih ljudi te uz pomoć daljnje rodbine, stvorila se mreža za međusobnu pomoć (usp. Zlatković i Božić 2011:57 prema Faist 2000; Mežnarić 2003).

4.5. Promjena smještaja

Budući da nitko od kazivača nije bio zadovoljan prvim smještajem, što zbog njegove veličine, što zbog nedostatka mira i privatnosti, zanimalo me je nakon kojeg vremena su odlučili potražiti novi stan. Neki kazivači su iznajmili vlastiti stan, a neki su odlučili zajedno s kolegom ili prijateljem iznajmiti stan. Tomislav je zajedno s kolegom iz tvrtke iznajmio novi stan:

„S cimerom, radimo zajedno (...). Mi smo se upoznali u tom firminom stanu. On je isto reko da bi na stan, pa smo tako odlučili da ćemo skupa, našli smo ga i eto. Otišao sam u agenciju koja ima stanove svoje i čekao sam 10 dana. Morao sam samo tri platne liste [priložiti] i novu europsku kauciju nepovratnu [uplatiti]. Provjere te, račun, je li sve u redu... Dobiješ ključ, puste te u stan... Stan je bio skroz prazan. Takvi su svi stanovi od te agencije. Njega sam ja sâm sredio.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Ana-Marija i njezina obitelj dugo su se mučili s pronalaskom „pravog“ stana:

„Sad smo baš u centru grada. Sad smo zadovoljni, ono. Jest da smo poslije tih prijatelja isto jedno šest mjeseci živjeli u jednom stanu koji spada isto u Hamburg i to je bio namješten stan, sve smo imali u tom stanu. Teško je naći stan. Onda smo nakon tih šest mjeseci pronašli ovaj stan, ali i to smo morali tražiti dugo. Preko nekih veza i poznanstava isto. Bilo je bitno donijet zadnje tri platne liste i prijave, putovnice. Morali smo otkupiti neke dijelove stana i nažalost namještaj se morao na kredit kupovati i sve.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Zanimljiva i nevjerojatna situacija dogodila se Josipu i njegovoj obitelji. Oslobodio se stan u kojem su prije živjeli u Frankfurtu. Oni su se iz malog stana preselili u isti onaj stan u kojem su živjeli 1990-ih godina:

„Bit će slobodan stan baš ovaj u kojem smo živili 8 godina. Od sto stanova ovaj je bio slobodan (smijeh).“ (Josip, domar, r. 1969.)

„Kad smo dobili ovaj veliki stan, onda smo morali sebi sve kupiti. On [vlasnik] nam je renovirao, kuhinja je bila. Sve smo novo uzeli, sve novo je naše. Veći je prostor, ima više soba, kvadratura jel. Kako smo uspjeli [kupiti namještaj]? (smijeh) Pa eto, Josip je dobio otpremnine i od uštedevine što smo spremali, naradili, što smo imali, to smo uvijek imali, šparali... Da imamo za ne daj Bože, ako netko ostane bez posla.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

„[stanarinu] To nismo od uštedevine, to smo na rate otplaćivali. To nam je gazda rekao ne moramo platiti odjednom. Tri mjeseca moraš svakako unaprijed platiti. Nije tražio od nas odmah. I nismo platili za prva dva mjeseca. Stanovali smo dva ili tri mjeseca i onda je on rekao kad se smjestite, kad sredite sve svoje stvari, onda pomalo uplaćujte, mjesečno koliko možete, 50 ili 100€, 200, koliko vi možete. To ide na račun. Ja mislim prva tri mjeseca nismo ništa dali, nije on ni tražio od nas, tu kauciju ni ništa. Nego kad smo se sredili, onda je on rekao kad budete mogli i počnete raditi... Tako da je čovjek imao jako puno razumijevanja.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

Ovakva pomoć od strane stanodavca je zaista rijetka, rekla bih gotovo nemoguća, jer je akontacija ipak sigurnost za vlasnika, koju bi on i tražio, da se radi o bilo kome drugome. Zsigurno je velika prednost što se obje strane poznaju i što dijele pozitivna iskustva od prije. Mijo je jedini kazivač koji se preselio iz prvog grada u koji je došao (Frankfurt) u drugi grad, Karlsruhe. Preselio se zato što je u Karlsruheu dobio bolji posao, a stan je također bio dogovoren prije:

„U Karlsruheu imam stan, gdje živim s prijateljem i plaćamo ga po pola. Imamo dva stana zapravo, jedan uz drugi. (...) Dva su stana, ali jedna vrata, stvarno super. Pa tu nisam moro [platiti akontaciju], zato što je prijatelj već bio u tom stanu. Kad je prošao mjesec, platio sam taj mjesec. Stan je imao sve unutra, ništa nisam morao donositi, kupovati. Što se tiče stanovanja u Njemačkoj uvijek sam dobro prolazio (smijeh). Evo sad ću još malo tražiti sam sebi stan pa ću baš vidjeti. Sad je test.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Svi su kazivači nakon otprilike šest mjeseci uspjeli pronaći smještaj kakav su željeli. Danas svi žive u većim stanovima, koje su uredili prema vlastitom izboru, s privatnošću i mirom koji

im treba. Kvartovi u kojima žive moji kazivači se zaista razlikuju jedan od drugog. Ono što naglašavaju jest, da su oni zadovoljni, jer im se kvart u kojem stanuju sviđa. Ana-Marija živi u Hamburgu te kaže, da u gradu žive ljudi različitih nacionalnosti, ali kako ipak prevladavaju Nijemci. Svoj kvart opisuje kao pristupačan jer je prometno povezan sa svim dijelovima grada, a i centar je blizu. Mijo također živi u „njemačkom okruženju“, u okolici Karlsruhea te kaže, kako tamo ima manje *Ausländera*, nego što ih je viđao dok je živio u Frankfurtu te se zbog toga osjeća sigurnije u Karlsruheu. Kazivač je komparirao različita mjesta stanovanja:

„Sad kad dođem u Frankfurt, vikend ili par dana onda vidim tek razliku. Koliko je ovdje [u Frankfurtu] prljavo i koliko ima... kako bih reko... loših ljudi. Za razliku od dole. Npr. dole sam znao bit u Karlsruheu u 11 navečer na autobusnom kolodvoru ili na *Hauptbahnhofu* i to mi je bilo... Hoće li proć neki čovjek ili neće. Tu ide onaj security, šeta on. A ovdje kad dođeš, znači drogeraši, beskućnici, lopovi, nasilje i sve.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Tereza sa svojom obitelji živi u Frankfurtu te govori kako sada u gradu ne postoji kvart „da možeš reći tu žive ovi ili ovi“, jer je sve izmiješano. No kazivačica naglašava, kako nikad nije imala problema, jer nikad nije osjetila nekakvu podjelu među ljudima:

„Evo i u zgradi ima svakakih ljudi, stvarno različitih. Svi se pozdravimo i kad se vidimo s nekim pričamo.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

Tomislav s druge strane živi u kvartu u kojem skoro nema Nijemaca:

„Kvart mi je ekstra zato što ima dosta naših ljudi, imam dosta prijatelja, iz firme što smo tamo... U tom kvartu je, ajmo reć, sigurno 50% ljudi iz moje firme. (...) Ima nas dosta. Koliko sam ja skonto nema Nijemaca tamo. Znači ima dosta naših, Mađari, Rumunji... Skroz malo Nijemaca.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

5. EKONOMSKA INTEGRACIJA ILI PRONALAZAK POSLA U NJEMAČKOJ

Zanimalo me kako su kazivači ekonomski integrirani. Jesu li pronašli posao adekvatan svom obrazovanju te jesu li im u tome pomogli poznanici. Dakle zanimala me uloga migrantskih mreža. Jesu li u međuvremenu mijenjali radna mjesta i zašto ili to tek planiraju. Ana-Mariji je ista prijateljica kod koje su stanovali, pomogla u pronalasku posla:

„Pa prvi posao koji sam dakle počela raditi, to mi je isto ta prijateljica... (...) Preko tih prijatelja sam i našla prvi posao. Tada sam čistila, radila kao čistačica. Meni je prvo bilo bitno da zaradim bilo koji novac, nije bitno kako i šta. Čisto da zaradim nešto pa smo se kasnije sami svi snalazili.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Budući da mu stric ima građevinsku tvrtku, Mijo je započeo radni odnos kod njega. Kako kaže kazivač, bio je zadovoljan poslom, ali nije se vidio u tom zanimanju cijeli život. Ana-Marija i Mijo su u početku radili poslove ispod svojih kvalifikacija, ali to je bilo samo privremeno. Terezi su rođaci pomogli u pronalasku posla. Odnosno, oni su poznavali nekoga tko bi kazivačicu mogao zaposliti. No, kako kaže kazivačica, bilo joj je teško na novom radnom mjestu. Isto je radila u trgovini, samo što se ovdje radilo o prehrani, a u Hrvatskoj je radila u trgovini tekstilom. Zato kaže kako joj je ipak bolje bilo u Hrvatskoj, jest se manje zarađivalo, ali manje se i radilo te su uvjeti rada bili bolji. Ali ipak kaže kako nije nezadovoljna i da joj je sad dobro, „nakon dvije godine je dobro“. Tomislav je galvanizer te radi za hrvatsku tvrtku u Njemačkoj, gdje poznaje vlasnika, jer dolazi iz okolice Gunje. Kaže kako od prvog dana radi ono što su mu i rekli, autolajsne, te da je zadovoljan poslom, radnim i slobodnim vremenom. Josip radi za istog šefa za kojeg je radio i 1990-ih- za vlasnika stana, s kojim je ostao u prijateljskim odnosima dok je živio u Hrvatskoj:

„Taj šef što sam radio kod njega dok sam živio prije u Frankfurtu, mi je i sad isto šef. Radim kao *Hausmeister* na održavanju zgrada. Radim sam. Zadovoljan sam. Al nisam baš zadovoljan kao s onim poslom u Hrvatskoj. Taj poso u Hrvatskoj je bio u struci, dobar poso, dobro plaćen s obzirom na hrvatske uvjete, a ovde... Zadovoljan sam s poslom ovde.“ (Josip, domar, r. 1969.)

Bitno je naglasiti, da je kazivačima bilo dosta lakše, nego npr. nekome tko dolazi sam i nema nikoga, jer su imali pomagače. Riječ je o već spomenutim prijateljima i rodbini. Moji su se kazivači potpuno oslonili na njihovu pomoć, kad se radi o pronalasku prvog smještaja,

posla²⁸, prevođenja, emocionalne podrške kao i cirkulaciji korisnih informacija (usp. Čapo Žmegač 2003:128).

Svoje prve dojmove s radnog mjesta podijelili su Tereza, Mijo i Tomislav. Jedino je Tomislav od samog početka bio zadovoljan s poslom i nije imao nikakvih problema. Tereza i Mijo nisu bili u toj situaciji. Tereza je zaposlena u trgovini. Kazivačica se suočila s velikim (jezičnim) problemima i mislila kako neće uspjeti ostati na tom poslu, no nakon dvije godine se uklopila. Usvojila je nova znanja i upoznala ljude različitih kultura s kojima dijeli svoju svakodnevicu (usp. Lončar 2013:251):

„Uuuu meni je bio šok (smijeh). Ajd, naučit ću, vidit ću. E kasnije, kad je prošlo taj moj probni rad i sve, kad je ostalo sve na mene i da ja moram... E onda mi je bilo teško. Malo zbog jezika, ne malo, već najviše zbog jezika, trebalo se uklopit s ljudima različitih nacija, generacija... Drugačiji sistem rada, odgovoran poso. Tak da je bilo jako teško. Meni od sveg što sam došla u Njemačku bilo najteže kad sam počela radit. Ne kao poso, nije da čovjek ne može naučit, al nisi nikad radio tako nešto. I još kad sam počela radit, tu baš trebaš dobro znat njemački. Ja sam počela i mislila sam da to neću uspjet. To je bilo previše za mene. Jer sam znala samo površinski njemački, a vamo je trebalo baš baš dobro znat. Išla sam par puta reći da ne mogu više i rekla sam ovoj prijateljici što me zaposlila tamo... Rekla sam joj kako ne mogu više, to je za mene preteško. E onda sam... Dođem kući (smijeh), kuham ručak, slušam na youtubeu i njemački učim (smijeh). Kako se zove onaj... Online učenje... U tramvaju slušalice i slušaj, čitam, google prevoditelj (smijeh), prevodim sebi, pišem sebi riječi. Meni je bilo dobro jedino, što je ova koja me zaposlila, bila naša, pa sam mogla s njom komunicirat na naš i tako mi je ona i prevodila i pomagala. Tako mi je pomogla da se snađem na poslu. Kad sam počela radit, bilo je četvero još naših, tako da si uvijek mogo nekad nekog nešto i pitat. Mi uvijek pričamo na naš, mada se šefovi ljute zbog toga. Moraš na njemački ovo ono... Ali mi između sebe na naš. Lakše mi je bilo da opstanem i izdržim na poslu. Nisam na kraju napustila, nit ga mislim napuštati. Sad je već dvije godine. Sad sam i ja naučila napamet sve što treba. Nije me niko zlostavljao ili maltretirao što nisam znala jezik. Razumijeli su oni da ja to ne znam sve. Vidjeli su

²⁸„Znaš kako... Ako ti je to bitno da napišeš tamo... Ovdje u Njemačkoj, isto je kao u Hrvatskoj. Ako nemaš vezu, nećeš sebi ni naći dobar poso. Možeš naći neki, šta ja znam... Moraš imati poznanstvo, vezu da te netko negdje ubaci.“ (Josip, domar, r. 1969.)

da sam ok radnik, da se trudim i dali su mi priliku, tako da... Uspjela sam.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

Mijo je u početku radio kod strica na građevini i rekao je kako taj posao nije bio težak niti je on imao nekih problema, jer kako kaže, ipak je vlasnik njegov stric. No, s druge strane kad je stigao u Karlsruhe, gdje je otišao upravo zbog boljeg posla, tamo je doživio psihički pritisak s kojim se suočio na početku:

„Jedino je bio strahovit psihički pritisak. Jer sam ja morao naučit kako se taj posao radi. Nije moja struka, a od mene i još jednog čovjeka ovisi cijela firma. Da, odgovornost je to. Prvi smo mi ti koji prave potez, mi pravimo dijelove i onda ti dijelovi idu dalje, raspoređuju se na druge ljude. Ovaj savija, ovaj vari, ovaj šlajfa, ovaj farba, ovaj pakuje.... Znači 30 ljudi čeka da ja nešto napravim pa da oni onda dalje. Znaš, to je baš psihički pritisak, nemoguće. Prvih jedno mjesec isto. E onda je već s vremenom... Sad je već pjesma (smijeh). Ne razmišljam uopće šta radim (smijeh)“ . (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

5.1. Promjena posla

Od svih kazivača, samo su Mijo i Ana-Marija promijenili posao. Zalaganjem na prvom radnom mjestu Ana-Marija je nakon tri mjeseca promijenila posao. Mijo je svoj posao kod strica promijenio nakon godinu i pol. On se preselio iz Frankfurta u Karlsruhe zbog boljeg posla, kako on kaže, sigurnijeg, čistijeg, lakšeg i bolje plaćenog:

„Sad sam mašinski tehničar i zadovoljan sam. To je firma koja se bavi obradom metala. I moja mašina je prva koja dio od metalne ploče odsiječe...“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

No, za Miju ne postoji idealan posao pa se tako ni u ovom zanimanju ne vidi u budućnosti. On ima druge planove, naime želi otvoriti vlastiti posao. Već je i pokušao, raspitivao se u Frankfurtu i Karlsruheu, no tada nije imao uspjeha. No kako kaže, neće odustati tako lako. Čak je pohađao besplatni petodnevni tečaj u kojem je učio kako napraviti projekt, da ga banka financira. Želio je s prijateljem otvoriti autopraonicu uz koju bi bio i mali restoran:

„Ja i prijatelj smo htjeli otvorit jednu autopraonicu za početak, gdje bi se prala auta izvana i iznutra, što je ovdje rijetkost. Po nekoj mizernoj cijeni za početak. I tu smo htjeli otvorit jedan mali restorančić uz to... Gdje bi bili naši proizvodi. Dok ljudi

čekaju da se auto opere da mogu nešto pojest na brzinu. A to bi bili naš grah domaći, gulaš, možda naši bureci ko dole, naši lokomići što mi kažemo...” (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Već ima plan kako bi se to moglo i ostvariti:

„Idem na to da 50% financiram ja, a 50% banka. I onda moram imat projekat.. Al za nešto takvo treba puno novca. Već smo bili u banci i banka jako teško financira te... gastronomiju. Jer tu nema nikakve sigurnosti... Ni najmanje. To sam pitao malo i to se radi najviše preko sponzora. Išao bih negdje u Krombacher gdje bi ja napravio ugovor, da ću 5-10 godina prodat njihovo pivo i onda mi oni urede cijeli šank ili nešto tako. Moj prijatelj je od Krombachera dobio šank od 90.000 €. (...) Ali tako se ide preko sponzora, Krombacher, Coca Cola, Marlboro, preko... Tako se banka obilazi.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Za razliku od njega, Ana-Marija radi na istom mjestu, u istoj bolnici. Nakon tri mjeseca čišćenja uspjela je, na preporuku šefice, zaposliti se kao ispomoć na odjelu. Kazivačica govori da se radi o dosta lakšem poslu:

„Sad radim kao, eh kako prevest to jel. (smijeh) Na njemačkom se to kaže *Stationshilfe* u bolnici, pa ajmo reći ispomoć na odjelu, odjeljenju kojem radim. Dakle dijelim doručak, ručak i tu večeru i ispomoć sestrama ukoliko one nešto ne stižu, odlazak tipa u labor [laboratorij] i takve stvari. Ako sestre nešto ne stižu, onda smo ustvari mi za to zaslužni.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Ana-Marija želi postati medicinska sestra ili viša medicinska sestra. Zato mora odraditi *Ausbildung* (osposobljavanje s praksom):

„U planu sam svakako prihvatiti ponudu koja mi se nudi u Njemačkoj da radim *Ausbildung* za medicinsku sestru. To traje 3 godine. (...) Za budućnost će se isplatiti svakako. Dok još živim sa svojim roditeljima, puno će mi bit lakše da sad radim *Ausbildung* nego da ju radim kad bi se nekad odselila pa snosit sve te troškove, jer se puno manje zarađuje u *Ausbildung*. (...) Imaju ljudi bolji pogled na vas kad ste malo obrazovaniji. Ovdje, u Njemačkoj je bitan papir.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Tomislav bi svoj posao u budućnosti mijenjao. Prema njegovom mišljenju, nije bitno što će raditi, već je bitno samo da radi u njemačkoj firmi:

„Čisto da promijenim posao. Eto čisto malo i zbog... Da sam na njemačkoj prijavi, znaš i sve to. Pošto sam sad na hrvatskoj prijavi, radim za hrvatsku firmu, imam sve tam u Njemačkoj, al sve doprinose imam vam u Hrvatskoj. (...) A završit tečaj...Ne traže da dobro znaš njemački, ali traže. S vremenom te oni šalju na tečaj da završiš i da imaš onaj neki papir.“ (Tomislav, galvanizer r. 1991.)

Josip i Tereza ne žele mijenjati svoj posao u budućnosti. Kazivač smatra kako je kasno da ga sada mijenja, a Tereza se uklopila na novom poslu i zato ne bi ništa dirala:

„Ja ne bi ništa mijenjala. Sve sam se naučila, već sam krenula malo normalnije, uhodala se. Ne bi sad opet imala volje sve ispočetka.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

6. DRUŠTVENA I KULTURNA INTEGRACIJA

Dolaskom u novu državu, imigranti se na različitim razinama integriraju u društvo. Društvena integracija tiče se društvene pozicije stanovnika bez obzira na njegovo državljanstvo (usp. Penninx i Mascareñas 2016:15). Moji kazivači su u Njemačkoj morali krenuti ispočetka: pronaći smještaj, posao, školu koju će pohađati njihova djeca, zdravstvene usluge, itd. (usp. ibid. 11). Kada govorimo o kulturnoj integraciji tu se misli na prakse imigranata i na njihove reakcije na različitost (usp. ibid. 15). Zanimalo me kako su moji kazivači prihvaćeni od strane većinskog stanovništva te s kojim su se problemima susreli u interakciji s pripadnicima drugih naroda. Koje slobodne aktivnosti nastavljaju prakticirati i u Njemačkoj, a od kojih su odustali. Svi kazivači su istaknuli kako svoje slobodno vrijeme provode u krugu prijatelja ili rodbine. Jedino je Anita naglasila kako ona u slobodno vrijeme voli izlaziti navečer s prijateljima iz Hrvatske ili iz Bosne i Hercegovine. Većina kazivača (osim Tomislava) naglasila je putovanje kao čestu aktivnost u slobodno vrijeme:

„Većinom se ide negdje ili netko nam dođe. Ali više mi idemo negdje. Posjećuje se druga rodbina koji su u drugim gradovima.“ (Josip, domar, r. 1969.)

Većina kazivača (osim Ana-Marije i Anite) se druži s ljudima koji su prije njih došli iz Hrvatske ili iz Bosne i Hercegovine u Njemačku. Ana-Marija nije upoznala nikoga iz bosanske Posavine ili Hrvatske u Hamburgu, a da je usput i njezina generacija. U šali govori kako je Hamburg daleko pa zato nitko ne dolazi u taj grad. Tomislav i Anita se druže s

vršnjacima, koji su poput njih, nedavno stigli u Njemačku. Anita dodaje kako se jedino i druži s takvima, jer joj oni koji su došli prije, ne odgovaraju kao osobe, jer su odrasli u drugačijem svijetu.²⁹ Jedino se Tereza i Josip druže s imigrantima različitih dobnih skupina, koji su tijekom različitih valova došli iz Hrvatske ili iz Bosne i Hercegovine u Frankfurt:

„Pa ima onih koji su došli i prije a i sada. Za vrijeme Domovinskog rata, i koji su rođeni ovde. Ima ih svakakih. Uvijek i svi pomažu. Recimo kad smo došli, Josip tražio poso pa su ga usmjeravali di treba ić pitat za papire i tako. Onda ti netko kaže kad smo trebali za dječji doplatak predat pa šta ja znam, te stvari. U nekim osiguranjima... Netko kaže šta on plaća i tako, šta je dobro, šta nije.“ (Tereza, prodavačica, r. 1971.)

„Ako naiđeš na neki problem, kako ćeš to riješit onda zoveš nekoga pa on ti kaže, e znam ja nekoga, zna on. Pa onda nazoveš njega i riješi se. Što se tiče auto osiguranja, prijava... Uvijek imaš nekoga tko to zna.“ (Josip, domar, r. 1969.)

Moji kazivači su u samom početku imali krug prijatelja i obitelji koji im je pomogao pri pronalasku stana i posla, a kasnije kad su se „snašli“, proširili su svoje mreže poznanstava u kojima se događa stalno kretanje informacija, dobara i usluga (usp. *ibid.* 246).

Stari hobi zadržao je jedino Mijo, koji trenutno ne trenira nogomet u klubu, već amaterski s prijateljima, kada za to nađe vremena. Ali, kako kaže, volio bi igrati i za neki klub kao što je to bio slučaj u Bijeloj, ali to će tek napraviti kada pronađe novi stan. Ne bi volio da mu je klub daleko od stana, a budući da ne zna gdje će se smjestiti, pričekat će i s pronalaskom nogometnog kluba. Tomislav je bio ribič u Gunji, a u Njemačkoj se nije nastavio time baviti. No, nakon povratka s godišnjeg odmora, pokušat će prebaciti hrvatsku dozvolu u Njemačku, jer se već raspitao i saznao, kako pokrajina u kojoj on stanuje, prihvaća strane dozvole pa će on svoju samo prevesti na njemački jezik i nastaviti s pećanjem. Ana-Marija nije nastavila sa svojim hobijem. Ona je u Bosni i Hercegovini 15 godina plesala u folkloru:

„Ima, takvo društvo ali nije s naših područja kako oni to igraju i običaji i sve. I onda sam ja rekla ok, možda uz sve obaveze i posao ne bih ja to ni stigla sve (...). Nisam ni otišla na probe da vidim kako oni to sve rade. Da je s našeg područja, ja bih si sigurno uklopila, tražila bih izlaz da mi to bude dio slobodnog vremena ali nažalost nije.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

²⁹ „Moji prijatelji su svi oni, koji su tu tek dvije ili tri godine, slično kao i ja. Svi oni koji su tu duže, oni meni ne odgovaraju. Oni ne znaju kakav je naš život dole. Nisu po ovom sistemu odrasli.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Ono što je zajedničko mojim kazivačima jest da nisu uključeni ni u jednu hrvatsku udrugu. Čuli su od prijatelja za neke udruge u kojima se „druže naši ljudi“, ali ne znaju što oni „točno tamo rade“. Naglasili su udruge koje organizira Crkva, a Mijo je spomenuo još i sportsku udrugu, nogometni klub Croatia Karlsruhe³⁰. Kao razloge neuključivanja navode nedostatak vremena (Ana-Marija, Mijo), a Anita kaže da nema potrebu, jer se najčešće i druži samo s „našim ljudima“:

„Ima Hrvatska katolička misija ili zajednica. Ja sam to posjećivala kad sam se trebala krizmat. Družim se samo s našim, tako da nije mi potrebno. Ok, imam u razredu, ali kad idem na kavu idem u naš kafić, ako idem van, idem u naš klub.“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Tomislav je prisustvovao jednom druženju hrvatske udruge koje je organizirala Crkva, a radilo se o maskenbalu. Saznao je preko prijatelja, a kaže kako je bio samo jednom, „podružio se i to je to“. Neki kazivači (Tereza, Tomislav) dijele svoje radno okruženje s drugim hrvatskim imigrantima, dok većina kazivača radi s ljudima različitih nacionalnosti. Osim na poslu, jedan kazivač (Tomislav) živi u kvartu u kojem prevladavaju iseljenici iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, itd., što možemo promatrati kao društvenu (ne)integraciju. Zapravo su moji kazivači integrirani, ali naglašena je važnost migrantskih mreža u svim sferama njihova života.

7. RELIGIJSKA INTEGRACIJA

Religijska integracija vezana je uz kulturnu integraciju. Tu se radi o praksama imigranata u novoj državi a istovremeno i povezanosti s domovinom. (usp. ibid. 15). Htjela sam saznati, koliko je mojim kazivačima bitno prisustvovati misnim slavljinama u Njemačkoj te prakticiraju li ih u istoj mjeri kao u domovini. U istim gradovima u kojima žive moji kazivači, a i u njihovoj okolici, postoje crkve, gdje se mise održavaju na hrvatskom jeziku:

„Ima misa u Karlsruhe na hrvatskom. Znao sam otić na tu misu u Karlsruhe, ipak više sam išao u Bijeloj, da. Nekako u Bijeloj je bilo prošetati, od kuće do crkve. Budeš na misi, poslije mise na kavu, s kave kući na ručak... To je nekako bilo... Nekakva procedura... Ne moraš to, ali tako uradiš uvijek. A ovdje opet... Nemam te ljude s kojima se družim nije to to... Sad moram upaliti auto i ići 15 kilometara na misu. Nije to

³⁰<http://www.croatia-karlsruhe.de/index%20NK%20Cro-KA.html>.

to. Ne kažem da ne bi mogo... Povremeno odem, al kažem, nije to to.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

U Frankfurtu postoji i nekoliko crkvi gdje je misa na hrvatskom jeziku, ali to je i razumljivo, budući da u tom gradu postoji veliki broj iseljenika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. S druge strane, neki kazivači moraju putovati iz mjesta stanovanja u obližnji veći grad (Karlsruhe), ako bi htjeli prisustvovati misnom slavlju na hrvatskom jeziku. Ono što je zanimljivo, jest da su svi kazivači potvrdili kako su u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini išli češće na misu nego u Njemačkoj. Ana-Marija i njezina obitelj su u početku išli na mise, ali trenutno više ne i to objašnjava na sljedeći način:

„Budu crkve, ajmo reć pune. Zbog posla ne stignem, a ako sam slobodna onda nažalost uvijek nešto drugo radim. Ovdje smo izgubili taj neki (...) dok smo u Bosni živjeli, išli smo svake nedjelje. Čitava obitelj. Ovdje kako smo došli izgubili smo taj ritam nekako. I zbog posla, a i kad dođe vikend želiš se odmoriti i sve. Na početku smo bili, odlazili smo u crkvu, al evo... s vremenom se izgubi. Ima i razlike u misi. Drugačije se ljudi mole, da tako kažem, ovdje i u Bijeloj. Ima dosta razlike. Mislim, iste su molitve ali drugačije se izvode. Nije isto...“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

Tomislav također govori kako postoji crkva u njegovoj blizini, gdje se misa održava na hrvatskom jeziku, ali on ne ide. Razlog je radno vrijeme, jer nedjeljom uvijek radi, a slobodan dan mu je uvijek u sredini tjedna. Tereza s ponosom priča, kako se u katedrali u Frankfurtu misa održava na hrvatskom jeziku. I ona priznaje kako su u Hrvatskoj išli češće na mise, svake nedjelje. U Frankfurtu idu na mise, ali rjeđe. Kaže kako prespavaju ili nekamo otputuju za vikend pa ne stignu. Vidimo kako se većina kazivača (osim Anite i Ana-Marije) druži s ostalim iseljenicima iz Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine koji su u ranijim valovima došli u Njemačku. Svi kazivači provode svoje radno i slobodno vrijeme s ostalim iseljenicima iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. To ne znači da se ne druže i s pripadnicima drugih kultura (Ana-Marija), no ostaju u krugu svojih sunarodnjaka i tako šire svoju mrežu poznanika. U slučaju mojih kazivača, njihova je integracija na svim razinama svakako pod utjecajem migrantskih mreža (usp. Poros 2011).

8. TRANSNACIONALNE PRAKSE

Htjela sam saznati kojim transnacionalnim praksama kazivači uspijevaju povezati Njemačku s domovinom, odnosno što sve čine, kako bi ostali povezani s rodnim mjestom, obitelji i prijateljima koji nisu migrirali. Pitala sam ih prate li gospodarske, političke i ostale situacije u svojim domovinama, kako održavaju kontakt s rodbinom i poznicima, koje predmete nose iz Njemačke u domovinu, a koje iz domovine u Njemačku, itd. Zanima li ih kakvo je stanje u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini ili što se događa u životima njihovih obitelji ili prijatelja. Svi kazivači nose poklone svojim najmilijima, a oni su uvijek u obliku slatkiša. Tomislav uz slatkiše nosi i sredstva za pranje rublja:

„Nosim... (smijeh) meni je to malo smiješno reći, ali nosim slatkiše, koje jel, svi dole vole.“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

„Prvenstveno nosim slatkiše, to prvo. Drugo nosim mami, pošto na njen zahtjev, prašak i omekšivač, zato što kaže da je njemački kvalitetniji.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Kada se vraćaju za Njemačku, također kupuju ili ponesu neke namirnice kojih nema u Njemačkoj, ili kojih ima, ali nisu tako dobre kvalitete kao u Bosni i Hercegovini ili Hrvatskoj³¹:

„Pa ove naše proizvode: kobasicu, paštetu, cedevitu. Sakrijem (smijeh). Prenese se.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Osim prenošenja poklona i namirnica, moji kazivači su vrlo često u kontaktu sa članovima svoje obitelji i s prijateljima putem skype-a i facebook-a:

„Ako prođu tri dana da se nismo čuli, mama odmah zove, šta je bilo, što se ne javljaš.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Što moji kazivači „nose sa sobom da bi ostali u vezi – da bi bili prihvaćeni, pamćeni, potrebni ili cijenjeni u mjestima u kojim ne žive svoj svakodnevni život?“ (Povrzanović Frykman 2010:43). Svi nose slatkiše za one koji su ostali u domovini, a neki ponesu i druge proizvode. Transmigracija je životna svakodnevica svih kazivača, a osim prenošenja materijalnih predmeta, moji kazivači redovito održavaju kontakte s osobama iz domovine putem različitih

³¹ „A natrag nosim ono što oni kažu da u Njemačkoj ne valja, recimo kobasice i kulen.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

društvenih mreža. „Imigranti su osobe koje napuštaju svoj dom i državu i zbog udaljenosti bivaju isključeni iz njezina života“ (Čapo Žmegač 2003:118). To u današnje vrijeme nije više tako. Kao što se vidi iz kazivanja u Josipovom domu gledaju se hrvatski programi i prati situacija u Hrvatskoj:

„Mi ne gledamo kakvo je vrijeme u Frankfurtu, već u Hrvatskoj, jer imamo hrvatsku televiziju... Govore mi kako moram pratiti situaciju u Njemačkoj... Da me pitaš tko je predsjednik ili gradonačelnik, ja nemam pojma. Znam samo za Angelu Merkel. Pitaj me o Hrvatskoj i sve ću ti objasniti (smijeh).“ (Anita, učenica, r. 1998.)

Kazivač govori kako *svi* imaju hrvatsku televiziju te da se ne propuštaju događanja u Hrvatskoj. Kad govorimo o glasanju iz Njemačke za vrijeme izbora u domovini, tu se mišljenja mojih kazivača razilaze. Neki su glasali (Mijo), neki još nisu imali priliku (Tomislav), neki nisu ni u domovini glasali (Ana-Marija)³², a neki niti neće glasati (Tereza, Josip, Anita)³³. Mijo je glasao iz Njemačke kad su bili izbori u Bosni i Hercegovini:

„Bio sam glasao. Dobio sam onaj listić da ga ispunim, to se pošalje poštom. Tad sam bio već u Karlsruheu, znači prošle godine. Prvo se treba registrirati, mi smo imali jednog Zorana. On je išao tako u gradove u kojima se zna da ima puno Hrvata... On je registrirao te ljude i sve... Onda na tvoju adresu stigne listić koji ispuniš i pošalješ.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

9. ZADOVOLJSTVO ODLASKOM U NJEMAČKU I PLANOVI ZA BUDUĆNOST

Zanimalo me kako sada kazivači razmišljaju o svom odlasku u Njemačku nakon što su tamo proveli nekoliko godina. Koje prednosti ili beneficije su stekli životom u novoj državi te kakvi su im planovi za budućnost. Htjela sam također saznati, postoji li ideja povratka u domovinu. Većina kazivača smatra kako su dolaskom u Njemačku dobili sigurnost u materijalnom smislu te šansu za bolju budućnost (Ana-Marija, Tereza, Anita, Josip). Mijo kaže, kako *mi* samo mislimo da je tu riječ o sigurnosti:

³² „Ako ćete iskreno nisam ni u Bosni nikad glasala, tako da ni u Njemačkoj ne glasam (smijeh).“ (Ana-Marija, ispomoć u bolnici, r. 1996.)

³³ „Ne, i ne trebamo glasati. Tko dole živi nek glasa. A mi da nekome odlučujemo odavdje, ja to nikad ne bi napravila.“ (prodavačica r. 1971.)

„Samo ta sigurnost, koju mi mislimo da je sigurnost. Možda se uspostavi poslije da i nije. Sigurnost, budućnost, i više je vrijedno čovjekovo znanje. Čovjekov trud, ovdje već dole.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Tomislav je jedini kazivač koji kaže, da selidbom u Njemačku nije ništa posebno dobio:

„Nisam ja s tim ništa ekstra dobio... Ali jednostavno sam htio probat. Probat da vidim jel tako kao što se priča da je u Njemačkoj. Vjerujem da jeste i meni jest.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Ana-Marija i Mijo ne vole razmišljati previše unaprijed pa tako i nemaju puno planova za budućnost. Oni su fokusirani na trenutni život i posao koji obavljaju, a sve što planiraju jesu stvari koje će se uskoro dogoditi. Ana-Marija želi završiti Ausbildung, a o ostalim stvarima ne voli razmišljati, jer kako kaže, ne zna što donosi sutra. Mijo planira dovesti curu iz Bosne i Hercegovine:

„Planovi za dalje... Bit će... Znači radim na ovom poslu, ako bude sve funkcioniralo onda bi radio još koju godinu, 4, 5, 6 godina. Znači... dovedim djevojku. Sad kako će se ona snać, kako neće. Ona bi išla u školu dalje. To sve ovisi... Kakav će posao ona nać. Kakvo će stanje dalje bit u mojoj firmi. Nekako ne planiram previše unaprijed. Par mjeseci planiram unaprijed. I ne valja previše.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Tomislav za sada ostaje u Heidenheimu, gdje planira nastaviti raditi u istom poduzeću i govori da želi ostati u istoj okolini, u istom gradu:

„Zasad ostajem u Heidenheimu i ako budem mijenjao posao, gledat ću da ostanem tu u okolini, u stanu, ustvari u istom gradu. Prvenstveno da ne moram opet mijenjat društvo, sredinu, prijatelje. Već sam trebao ić za München radit, što je 150 km dalje, al prijatelji su me nagovorili da ne idem, jer eto sad smo se baš uklopili a ja da idem. Ako budem mijenjo, gledat ću da budem u istom mjestu.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Za Terezu je najbitnije da joj u budućnosti obitelj ostane zdrava, a Anita je jedina kazivačica koja govori o planovima koji se iz bliže budućnosti protežu u dalju budućnost. Ona želi izlaziti, završiti školu, pronaći posao i preseliti se u svoj stan. Kazivači nisu jednoglasni kada se radi o ideji povratka u domovinu. Većina ih govori kako se neće vratiti natrag (Mijo, Ana-

Marija, Anita), dok neki govore kako će se vratiti u mirovini (Tomislav, Tereza). Mijo nema u planu povratak u Bosnu i Hercegovinu:

„Ne. Ne planiram. Ne da ne bi želio, nego... Da je stanje neko ko prije 10 godina unazad, gdje je bilo moje cijelo društvo, gdje se mogao i poso lakše nać i bilo više novca i sve... Da, al sad ne. Onda iskoći nešto političko, nešto smiješno. Istovremeno žalosno i smiješno. I onda kontaš šta imaš dole tražit. I često kad mi stari, tata kaže nek si otišo. Znaći kad ti otac kaže „nek si otišo“, koji bi normalno volio da si uz njega.“ (Mijo, strojarski tehničar, r. 1990.)

Anita također ne vidi razlog da se ikad više vrati u Hrvatsku:

„Ne. Nikada. Ne mislim. Ako ću već ovdje ućit, naći si poso ovdje, za ono što sam se školovala, ako ću ovde naći obitelj... Ostajem tu i to je to.“ (Anita, ućenica, r. 1998)

Tomislav bi se sutra vratio u Gunju da ima osiguran „normalan“ život:

„Da. U mirovini sigurno, to vjerojatno da odmorim, a u međuvremenu samo godišnji. Ali s tim da bi se ja sutra vratio samo da imam neki osiguran, normalan život, normalan poso, normalnu plaću. Normalnu plaću, ne tražim nešto ekstra, ali recimo da ja mogu s tom plaćom da gledam i na budućnost, na ženu, djecu. Sve ok, imao sam ja ovdje ok plaću za sebe. Al to je opet... s njom nisam mogo ništa, nedovoljno. Da se promijeni šta, vratio bi se sutra, ali ja mislim kako dalje ide sve to, da neće od toga bit ništa.“ (Tomislav, galvanizer, r. 1991.)

Tereza se želi vratiti u Hrvatsku tek kad ode u mirovinu. Moji kazivaći ne štede i ne šalju novac u domovinu, kako bi tamo napravili kuću, kao što su to radili imigranti iz prijašnjih valova (usp. Čapo Źmegać 2003:123). Oni imaju sagrađene kuće, a ipak ih većina ne želi natrag. Nekim kazivaćima su kuće sagrađili preci koji su kao i oni otišli u Njemačku u potrazi za boljim životom, ali i sigurnom namjerom da se vrate u Hrvatsku ili u Bosnu i Hercegovinu. Tu namjeru većina mojih kazivaća nema.

10. ZAKLJUČAK

Ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. godine doveo je do većeg iseljavanja Hrvata u Njemačku, a masovno iseljavanje počinje 1. srpnja 2015. godine, kada ta država otvara svoje tržište rada za hrvatske radnike. Bitno je reći kako ne odlaze isključivo Hrvati iz Hrvatske, već i stanovnici Bosne i Hercegovine koji posjeduju hrvatsku putovnicu. Kazivači dolaze iz slične regije- dvoje ih dolazi iz bosanske Posavine, a četvero iz slavonske Posavine. Najveći razlog za iseljavanje ili jedan od tzv. push faktora je isti kao i iz 60-ih i 70-ih godina- nezaposlenost. Osim njega postoje i politički razlozi, nesigurna vizija budućnosti kao i oni koji pokazuju želju ostanka uz obitelj. Neki kazivači su se odlučili za Njemačku jer je ona otvorila svoje tržište za zapošljavanje Hrvata pa je zbog toga imigracija u tu zemlju puno jednostavnija nego primjerice u Austriju. Svi kazivači imaju hrvatske putovnice pa im je time olakšano kretanje i rad u Njemačkoj. Vidimo kako političke i gospodarske situacije i zakoni imaju utjecaj na izbor destinacije (makrokontekst). Za razliku od ranijeg gastarbajterskog vala, kad je odlazio samo muž ili supružnici, a djeca ostajala s bakama i djedovima u domovini (usp. Čapo Žmegač 2003:124), danas postoji „trend“ iseljavanja čitavih obitelji. Razlog zašto su kazivači odlučili otići upravo u Njemačku je između ostaloga i poznanstvo s prijašnjim migrantima i/ili već ranije iskustvo života u Njemačkoj u statusu izbjeglica tijekom ratova 1990-ih godina. Njihove prijateljske i obiteljske veze ili migrantske mreže odigrale su najvažniju ulogu. Prijašnji migranti su bili prva i jedina informacija koju su kazivači koristili. Vjerovali su informacijama dobivenim usmenim predajama a ne onima preko društvenih mreža i foruma. Ti su isti migranti dočekali kazivače u Njemačkoj i ponudili im prvi smještaj te pomogli im u pronalasku posla. Migrantske mreže su prisutne u svim sferama integracije mojih kazivača: pri pronalasku smještaja i posla, rješavanju birokracije i širenju korisnih informacija koje mogu olakšati i poboljšati životnu svakodnevicu. Svi su kazivači u svega nekoliko mjeseci i/ili godina promijenili prvi smještaj i pronašli sebi vlastite stanove ili su se odlučili na život s cimerom. Većinu kazivača je u početku iznenadio veliki broj stranaca i različitih kultura, koje u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini nisu imali prilike vidjeti. Pritom je zanimljivo da su i oni stranci, no ne poistovjećuju se s „drugim“ strancima, koji se od njih razlikuju prema boji kože ili vidljivim obilježjima religijske posebnice muslimanske pripadnosti. Kao i svi imigranti danas, tako i moji kazivači dijele životni prostor s pripadnicima svih nacionalnosti i kultura, dok su gastarbajteri živjeli odvojeno od većinskog stanovništva (usp. Penninx i Mascareñas 2016:58). No tada su gastarbajteri bili i Turci, Portugalci, a većinski su bili Nijemci, a danas

se slika promijenila, ali to može biti tema nekog drugog rada. Stari kazivači svoje slobodno vrijeme provode u krugu iseljenika iz Hrvatske ili iz Bosne i Hercegovine, koji su se doselili tijekom 60-ih i 70-ih ili tijekom 1990-ih godina. Najmlađa kazivačica svoje slobodno vrijeme provodi jedino s onim imigrantima s istih prostora, koji su se doselili u isto vrijeme kad i ona te ističe razlike između djece gastarbajtera koji su rođeni i odrasli u Njemačkoj i suvremenih mladih migranata. Kazivači ne sudjeluju niti u jednoj zavičajnoj udruzi iz domovine. Neki kazivači posjećuju misna slavlja na hrvatskom jeziku u gradu u kojem žive, no to prakticiraju rjeđe nego u domovini. Ono što je zajedničko svim kazivačima, jest da oni različitim transnacionalnim praksama održavaju veze s domovinom: praćenjem stanja u domovini, prenošenjem različitih predmeta iz Njemačke u domovinu i natrag, održavanjem kontakta s članovima obitelji i prijateljima, itd. Imigranti iz ranijih valova iseljavanja nisu imali te mogućnosti. Oni nisu mogli održavati veze s domovinom kao današnji imigranti te su „zbog udaljenosti bili isključeni iz njezina života“ (usp. Čapo Žmegač 2003:118). Za razliku od ranijih imigracijskih valova, moji kazivači predstavljaju suvremeni val iseljenika kojima nije cilj „ostati kraće vrijeme u Njemačkoj te intenzivnim radom i štednjom graditi život u domovini (ibid. 2005:259). Štoviše, neki od njih ne planiraju povratak u domovinu. Ono što se u ovom istraživanju pokazalo zanimljivim su svakako razlike na razini gradova u Njemačkoj odnosno važnost promatranja mikrolokaliteta te etnografije pojedinačnog. Neka iskustva kazivača koji žive u Frankfurtu, Heidenheimu i Hamburgu razlikuju se upravo jer u tim gradovima živi različit broj imigranata iz Hrvatske/Bosne i Hercegovine. Bilo bi zanimljivo istražiti iskustva iseljenika s istih prostora u drugim njemačkim gradovima.

11. KORIŠTENA LITERATURA I IZVORI

11.1. Literatura

- ABU-LUGHOD, Lila. 1991. "Writing Against Culture". U *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, ur. R. G. Fox. New York: School of American Research Press, 137–163.
- BAUBÖCK, Rainer. 2006. *Migration and citizenship: legal status, rights and political participation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BRETTELL, Caroline. 2003. *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek: Altamira Press.
- CASTLES, Stephen i Mark J. MILLER. 2003. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Hampshire: Palgrave MacMillan.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2003. „Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: Transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu“. U *Narodna umjetnost*, Vol. 40/2: 117-131.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2005. „Transnationalisation and Identification Among Youth of Croatian Origin in Germany“. U *Narodna umjetnost*, Vol. 42/1: 9-24.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2005. „Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata“. U *Stanovništvo Hrvatske- dosadašnji razvoj i perspektive*, ur. Dražen Živić et al. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 255-275.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2010. „Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske“. U *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 22: 11-38.
- ČIZMIĆ Ivan et al. 2005. „Hrvati u europskim zemljama“. U *Iseljena Hrvatska*, ur. Ivan Čizmić et al. Zagreb: Golden Marketing- Tehnička knjiga, 229-260.
- GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina: Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: FF press.
- GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2006. „Domaće vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija“. U *Etnologija bliskoga - Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač et al. Zagreb: Jesenski i Turk, 73-91.
- HOLJEVAC, Većeslav. 1967. *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- HORVATIN, Tea. 2015. *Suvremene migracije mladih iz Slavonije u Irsku: diplomski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju: diplomski rad.
- KLVANOVA, Radka. 2010. „Moving Through Social Networks: The Case of Armenian Migrants in the Czech Republic“. U *International Migration*, ur. Elzbieta Gozdziaik. Oxford-Malden: Blackwell Publishing Ltd., Vol. 48 (2): 103-132.

- KUTI, Simona i Saša BOŽIĆ. 2016. *Transnacionalni socijalni prostori: Migrantske veze preko granica Hrvatske*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- LONČAR, Sanja. 2013. „Etnografije hrvatskih radnih migrantica u Münchenu: važnost razvijanja društvenih mreža, novih osobnih znanja i vještina“. U *Hrvatska svakodnevica: etnografije vremena i prostora*, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnčić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova Etnografija, 243-262.
- MARCUS, George E. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sided Ethnography“. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24, 95-117.
- PENNINX, Rinus i Blanca GARCÉS-MASCAREÑAS. 2016. “The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept”. U *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors*, ur. Blanca Garcés-Mascareñas i Rinus Penninx. Cham: Springer Open, 11-30.
- POROS, Maritsa. 2011. „Migrant Social Networks: Vehicles for Migration, Integration, and Development“. *Migration Policy Institute*. 30. Ožujka.
<http://www.migrationpolicy.org/article/migrant-social-networks-vehicles-migration-integration-and-development> (pristup 25.6.2017.).
- POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologue početnike*. Zagreb: Hed biblioteka, FF press.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2001. „Povezati mjesta, izdržati udaljenost: iskustva i implikacije transmigrantskih putovanja“. U *Narodna umjetnost*, Vol. 38/2: 11-31.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2010. „Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima“. U *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 22: 39-60.
- WILHELM, Cornelia. 2013. „Diversity in Germany: A Historical Perspective“. *German Politics & Society*. Berghahn Books, Vol. 31/2 (107): 13-29.
- ZLATKOVIĆ, Jelena i Saša BOŽIĆ. 2012. „Migracijske politike europskih zemalja: legalni okviri za orijentaciju migranata“. U *Institucionalizacija hrvatske dijaspore: Oblici migrantskog udruživanja - primjeri iz Euorpe, Južne Amerike i Australije*, ur. Saša Božić. Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 53-77.

11. 2. Internetski izvori

Državni zavod za statistiku: www.dzs.hr (pristup 18.6.2017.).

Agencija za statistiku BiH: www.bhas.ba (pristup 18.6.2017.).

Express.hr: www.express.hr/top-news/odlasci-hrvata-iz-bosne-poprimili-su-biblijske-razmjere-4440 (pristup 13.6.2017.).

Avaz.ba: www.avaz.ba/clanak/183357/alarmantno-novo-iseljavanje-iz-bih?url=clanak/183357/alarmantno-novo-iseljavanje-iz-bih (pristup 13.6.2017.).

Savezni ured za statistiku: www.destatis.de (pristup 18.6.2017.).

Frankfurt statistik. aktuell:

www.frankfurt.de/sixcms/media.php/678/06_Ausl%C3%A4ndische_Einwohner2014.pdf (pristup 18.6.2017.).

Frankfurt statistik. aktuell:

www.frankfurt.de/sixcms/media.php/678/03_Ausl%C3%A4ndische_Einwohner2016.pdf (pristup 18.6.2017.).

Statistisches Amt für Hamburg und Schleswig-Holstein: www.statistik-nord.de/fileadmin/Dokumente/Statistische_Berichte/bevoelkerung/A_1_4_j_H/A_I_4_j_16_HH.pdf (pristup 18.6.2017.).

Baden-Württemberg Statistisches Landesamt:

www.statistikbw.de/BevoelkGebiet/MigrNation/MN-Auslaender-SA.jsp (pristup 18.6.2017.).

Tandem- Zentrum für deutsche Sprache und Kultur: www.zentrum-fuer-deutsche-sprache.de (pristup 25.6.2017.).

Hrvatska nastava u inozemstvu, Koordinacija Ulm, SR Njemačka: hrvatska-nastava-ulm.com (pristup 18.6.2017.).

Hrvati u Hamburgu: hrvatiuhamburgu.wordpress.com (pristup 22.6.2017.).

Hrvatska katolička misija Hamburg: hkmhamburg.bi-hh.de (pristup 22.6.2017.).

Hrvatsko kulturno društvo *Napredak*: napredak-hamburg.de (pristup 22.6.2017.).

Hrvati Frankfurt: www.hrvati-frankfurt.de (pristup 22.6.2017.).

Hrvatska katolička župa: www.hrzupa-frankfurt.de/index.php/aktivnosti (pristup 22.6.2017.).

Nogometni klub Croatia Karlsruhe: www.croatia-karlsruhe.de/index%20NK%20Cro-KA.html (pristup 17.6.2017.).

12. SAŽETAK

„Iseljavanje Hrvata iz bosanske i slavonske Posavine u Njemačku nakon ulaska Republike Hrvatske u EU“

U radu je prikazan suvremeni val iseljavanja Hrvata iz bosanske i slavonske Posavine u Njemačku nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju (2013. godine). Etnološko i kulturnoantropološko istraživanje je temeljeno na kvalitativnoj metodologiji, polustrukturiranim intervjuima sa šest kazivača te statističkim podacima na razini obiju država i gradova iz kojih su kazivači iselili i u koje su se preselili. U radu se prikazuju potisni i privlačni faktori migracije, pomoć migranata iz gastarbajterskog i izbjegličkog vala odnosno utjecaj migrantskih mreža. Fokus istraživanja je stavljen na svakodnevna iskustva iseljenika u novoj državi s posebnim naglaskom na ekonomski, društveni i kulturni aspekt integracije imigranata. Pažnja je posvećena i transnacionalnim praksama te daljnjim planovima za budućnost.

Ključne riječi: Hrvati u Njemačkoj, iseljavanje, migracije unutar EU, Bosanska Posavina, Slavonska posavina

SUMMARY

„Emigration of Croats from Bosnian and Slavonian Posavina to Germany after the Republic of Croatia joined the EU“

The paper deals with the contemporary emigration wave of Croats from Bosnian and Slavonian Posavina to Germany after the Republic of Croatia joined the European Union (2013). This ethnological and cultural anthropological research is based on qualitative methodology, semi-structured interviews with six informants and statistical data which refers to both countries and cities from which and to which the informants migrated. The paper presents push and pull factors of their relocation and the help of the immigrants of the worker (“gastarbajter”) and refugee wave, i.e. the influence of migrant networks. The focus of this research is on the immigrants’ everyday experience in the new country with particular emphasis on the economical, social and cultural aspect of their integration. Some attention is also directed to transnational practices and their further plans for the future.

Keywords: Croats in Germany, emigration, migration within the EU, Bosnian Posavina, Slavonian Posavina